

MAJOROS ISTVÁN

Oroszország és a nemzetközi kapcsolatok rendszere

(1917–1922)

Egyetlen hatalom sem függetlenítheti magát a nemzetközi kapcsolatrendszerétől, még akkor sem, ha az adott szisztéma meghatározó tényezője. A rendszer ugyanis kijelöli azokat a határokat, melyek között egy hatalom mozoghat, s ezután már a diplomáciai gépezet ügyességétől függ a mozgáster kihasználtsága.¹

Rendszerek a nemzetközi kapcsolatokban

A szakirodalomban kétféle megközelítési módszerrel találkozunk: egy szociológiai, történelmi vizsgálattal, s egy tisztán elméleti konstrukcióval. Az előbbi elsősorban a francia Raymond Aron, míg az utóbbi az amerikai Morton A. Kaplan munkásságához kapcsolódik.² Aron a múlt és a jelen tanulságaira alapozva állapít meg általános jellegzetességeket, Kaplan pedig úgy véli, hogy pusztán a történelmi adatok nem elegendőek a nemzetközi élet megértéséhez, ezért az elmélet oldaláról közelít a valósághoz. Mindkét módszer arra a közös megállapításra jut, hogy a nemzetközi rendszerek általában kevés pólusúak, s a főszereplők közötti kapcsolatok a rendszer többi szereplője számára is meghatározóak. A másik pont, ahol egyetértés van: elismerik a különböző típusú nemzetközi rendszerek létét. Kaplan például hat típust, modellt különböztet meg³, Aron pedig elsősorban a multipoláris és a bipoláris rendszerekkel foglalkozik, melyek egyik fontos jellegzetessége az, hogy vagy homogén a rendszer vagy pedig heterogén.

Homogén rendszerről akkor beszélünk, ha a résztvevők tevékenysége azonos elvek, játékszabályok szerint történik, azaz a résztvevők többé-kevésbé azonos vagy hasonló gazdasági és politikai elvek szerint működő szisztémában mozognak, mint például a felfedezések után kialakuló európai vezetésű kapitalista világrendszerben.⁴ A nemzetközi szisztéma azonban még akkor is homogén maradhatott és maradt is, amikor valamelyik résztvevője a hatalmi egyensúly felborítására törekedett, de magát a kapitalista világrendszert nem kérdőjelezte meg.⁵ A homogén szisztémákat általában a stabilitás, a korlátozott erőszak jellemzi, mivel a résztvevők ellenfelek ugyan, de nem egymás politikai ellenségei. Amikor azonban alapvető ideológiai ellentét osztja meg a nemzetközi életet, s megjelenik egy új, a résztvevők többségétől idegen politikai filozófia, a rendszer máris heterogénné vagy forradalmivá válik.⁶ Ez a váltás a nemzetközi kapcsolatokban instabilitást, politikai zavarokat eredményez. Azt modhatjuk, hogy a XVIII. századi illetve a francia forradalmat követő XIX. századi Európa nemzetközi kapcsolatait a multipolaritás és a homogenitás jellemezte, míg a XX. században, 1945 után egy bipoláris és heterogén hatalmi rendszer jött létre. A témánk szempontjából fontos, az első

és a második világháború közötti két évtized sajátos helyet foglal el az előbb említett szempontok szerint. Ennek megértéséhez azonban meg kell néznünk – még mindig az elmélet szintjén – alaposabban a hatalmi egyensúly rendszerét.

E szisztémának éppúgy mint általában a többinek van egy rövid és egy hosszú távú mozgása. Az európai egyensúly rendszer hosszú távú mozgása nem más, mint meg-megújuló kísérlet a rendszer felborítására, melynek eredményeképpen egy birodalom⁷ jönne létre. A XIX. század például ilyen kísérlettel kezdődött, amikor is Franciaország megpróbálta Európa térképét saját érdekeinek megfelelően átrendezni, s ez egyértelműen az európai egyensúly elvén az elvetését jelentette. Ha Európa történetét nézzük, Franciaország nem állt egyedül ilyen jellegű törekvéseivel. Az egyensúly szisztémájának felrúgása minden európai nagyhatalmat megkísértett. Ezzel kapcsolatban azt a talán vitatható megállapítást tehetjük, hogy Európa története nem más, mint meg-megújuló kísérlet egy európai birodalom megteremtésére. A jelenség magyarázata elsősorban a felfedezések korától abban keresendő, hogy a nemzetközi kapcsolatok gazdasági és politikai oldala élesen elkülönült egymástól. A XVI. században létrejött és azóta egyre táguló európai vezetésű tőkés világ-gazdaság egyik sajátossága ugyanis az volt, hogy a „gazdasági döntések elsősorban a világgazdaság egészének küzdőterére orientáltak, míg a politikai döntések elsősorban a világgazdaságon belüli, törvényes kontrollt gyakorló kisebb struktúrákra, az államokra (nemzetállamok, városállamok, birodalmak) irányulnak.”⁸ A hosszú távú mozgás tehát lényegében nem más, mint a politika és a gazdaság összhangjának megteremtésére, illetve a világgazdaság határainak politikai azonosítására való kísérlet.⁹

A rövid távú mozgások két hosszú fázis között jönnek létre, s ezek során a mindenkori nagyhatalmi klub¹⁰ tagjai lényegében az egyensúly biztosítására törekszenek különböző hatalmi kombinációkkal. E hatalmi társulások létrejöttében az egyik legfontosabb iratlan játékszabály az, hogy a hegemoniára törő hatalommal szemben a koalíciók sora jön létre mindaddig, amíg a vezető szerepre pályázót vissza nem szorítják, s ezzel az egyensúly ismét helyre nem áll. E szabályból az következik, hogy a hatalmi társulások alkalmi jellegűek voltak, tehát az elért cél után felbomlottak, hogy aztán más cél érdekében új, esetleg az előzőekhez képest homlokegyenest ellenkező koalíciók jöjjenek létre. Fontos, ugyancsak az egyensúlyt szolgáló játékszabály volt az is, hogy a béketárgyalásokon vagy más egyezmények alkalmával a kompenzációk elvét érvényesítették. Ez azt jelentette, hogy a vesztes hatalmat is kárpóolták területileg¹¹, s arra is lehetőséget adtak, hogy a legyőzött, de a szisztéma szempontjából még fontos szerepkört betöltő hatalom újra csatlakozhasson a nagyhatalmak koncertjéhez.¹²

A XIX. század elején a franciák vereségével a napóleoni háborúkban egy birodalmi kísérlet, tehát egy hosszú fázis zárult le. Az európai egyensúly helyreállt, s megkezdődött a rövid fázisok sorozata. Úgy tűnt, hogy a nagyhatalmak ismét a régi módon szervezhetik koalícióikat.¹³ Ez a helyzet azonban a francia–porosz háború után megváltozott. A XIX. század utolsó negyedében ugyanis egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Európa egyensúlyának biztosítására az alkalmi társulások nem elegendők. A globalizálódó európai hatalmi

politika tartós szövetségi blokkok kialakítását és működtetését igényelte. Ez a blokkpolitika azonban egy kis magyarázatra szorul, mivel a kifejezés az 1945 utáni bipoláris világ tömbpolitikáját juttatja eszünkbe, s az 1871 után kialakult hatalmi csoportok esetében azért korántsem a második világháborút követő zárt rendszerekről van szó. A nemzetközi kapcsolatok átalakulása ugyanis 1871 után csak lassan, szinte észrevétlenül következett be. A felszín még azt mutatta, hogy a hatalmak mozgását a pillanatnyi, de legalábbis a rövid távú célok határozzák meg.¹⁴ A jószemű, a politikában jártas megfigyelő azonban már észrevette, hogy a nagyhatalmak játéktere a gazdaság és a politika függvényében meghatározott, ez pedig szorosabb, a tömbpolitikát erősítő kapcsolatok felé mutatott. Az első világháború előestéjén, a háború kirobbanásakor aztán az átlagember számára is nyilvánvalóvá vált, hogy Európában két, egymással ellentétes blokk, a hármass antant és a hármass szövetség működik. Ezt a mozgást tehát jellemezte a multipolaritás, s közben egy rejtett, majd nyilvánvaló két hatalmi blokk működése volt megfigyelhető oly módon azonban, hogy a rendszer változatlanul homogén maradt. Ezt a periódust, mely 1871-ben kezdődött, s 1918-ban ért véget a kettős „kihívás-válasz” séma mozgatta.¹⁵ A periódus német kihívással kezdődött, melyre Párizs a francia–oros szövetséggel, illetve a hármass antant létrehozásával válaszolt. Ez a válaszadás olyan jól sikerült, hogy kihívásként jelent meg Németország számára. Berlin válaszási kísérletei a diplomácia eszközeivel azonban 1904-től kezdve kudarcra végződtek, ezért a politikai vezetés úgy vélte, hogy csak a háborús megoldás maradt. Az első világháború közismerten Németország vereségével végződött, ennek ellenére Németország vereségével is elérte azt, amire 1904 óta törekedett: a hármass antant szétrobbantását s az orosz kártya kijátszásával a francia–oros szövetség felbomlását. 1918-tól aztán egy új rövid fázis kezdődött, mely a korábbiakhoz hasonlóan az európai egyensúly helyreállítására törekedett. Ez a mozgás bonyolulttá vált azzal, hogy nem csupán egy rövid, hanem egy hosszú fázis is elkezdődött. Ráadásul oly módon, hogy egyszerre három világrendszer igénye fogalmazódott meg: az egyik a németeké volt, a másik egy amerikai vezetésű angolszász, a harmadik pedig a bolsevikoké.

A nemzetközi kapcsolatok történetének az első világháború végén kezdődő szakasza tehát egyszerre bonyolult, sajátos és átmeneti. Ez azt jelenti, hogy változatlanul jellemző a multipolaritás és a homogenitás, de már megjelenik a heterogenitás és a bipolaritás irányába mutató fejlődés, miközben elkezdődik az európai világtörténelem globális világtörténelemmé történő átalakulása. Az első világháború végén egy több szempontból is átalakuló nemzetközi kapcsolatrendszer adja tehát azt a keretet, melyben az ugyancsak alapvető változásokat átélő Oroszország mozoghat. Ugyanakkor ez az Oroszország ezt a keretet megpróbálja szétörni, hogy egy új rendszer kihívásával jelenjen meg, mely egy bipoláris és heterogén szisztéma felé halad. Tárgyalt korszakunkban azonban Oroszország még nem elég erős ahhoz, hogy ez utóbbi rendszert megvalósítsa, ezért felemás helyzet alakul ki: a diplomáciai gyakorlatban visszatér a hagyományos európai hatalmi politikához, tehát a homogén szisztémához, politikai céljaiban, ideológiájában viszont a heterogenitás tényezője jelentkezik.

Az alábbiakban ennek az átalakuló Oroszországnak a külpolitikai helyzetét s annak változásait igyekszünk bemutatni egy átalakuló nemzetközi környezetben. Kezdő dátumnak jöllehet 1917-et adtuk meg, mivel ez az esztendő alapvető változást jelentett az orosz külpolitikában, tanulmányunk ennek ellenére az ezt megelőző időszakban is felvázolja Oroszország helyzetét, szerepét az európai hatalmi viszonyokban. Záródátumnak 1922-t azért választottuk, mert a rapallói egyezményvel Szovjet-Oroszország visszatért a hagyományos diplomáciához, s ismét részese lett az európai hatalmi politikának. Bár munkánkban az európai hatalmi viszonyok adják azt a keretet, melyben Oroszország mozog, mégis a francia–orosz viszonyoknak nagyobb hangsúlyt adunk, mivel az első világháború előtti hatalmi rendszer egyik pillére ez volt, így megszűnése meghatározó befolyást gyakorolt az új hatalmi helyzetre is. E hangsúlyból következően az idézett levéltári források kissé egyoldalúak, mivel csak két francia levéltár, a Quai d'Orsay és a Vincennes-ben található Service Historique de l'Armée de Terre dokumentumaira támaszkodunk. Úgy véljük azonban, hogy a forrásbázisnak ez az egyoldalúsága is érdekes lehet azon már említett tény miatt, hogy Franciaországot az oroszországi változások alapvetően érintették, s ez az európai hatalmi helyzetre is kihatott.

Oroszország külpolitikai helyzete szempontjából az 1917-es esztendő átmeneti jellegű volt. Az 1871 után kialakult csoportok, a kettős kihívás-válasz teremtette mozgás keretében adták még meg azokat a koordinátákat, amelyek egy sajátos helyzetben, az első világháború körülményei között meghatározták az orosz külpolitikát. Közben megjelentek azok az erők, amelyek a belpolitikai fejlődés és az előbb említett keretek eredményeképpen az új hatalmi mozgás tényezőivé váltak.

Az előzmények

Oroszország az első világháború előtti évtizedekben egy multipoláris homogén szisztéma egyik hatalma volt. A multipolaritás sajátos módon jelentkezett: a nagyhatalmi „ötösfogat” két egymással szembenálló hatalmi blokká formálódott, s így egy látens bipolaritás jött létre. A cári birodalom ebben a felállásban az egyik blokk, az antant meghatározó tényezőjévé vált azáltal, hogy a másik blokk vezető hatalmával, Németországgal szemben az ellensúly szerepét töltötte be.

A homogenitás megértéséhez nagyobb kitérőt kell tennünk. A XIX. századi nemzetközi hatalmi rendszer egyneműsége abban nyilvánult meg, hogy valamennyi tagja politikailag és gazdaságilag azonos rendszerhez tartozott: az európai vezetésű kapitalista világrendszerhez, s a kontinens valamennyi országában, a helyzettől, az adottságoktól függően természetesen eltérő módon, az ipari forradalom, az ipari korszak hatása vált érezhetővé. A politikai életben az alkotmányosság, a parlamentarizmus s ennek következményei jelentették az európaiságot. Sajátos módon ugyan, de ezek a tendenciák az orosz fejlődésben is megfigyelhetők. A sajátosság Oroszország esetében abban nyilvánult meg, hogy ez a hatalmas ország, Európa nyugati felétől eltérően mezőgazdasági régió volt, s ez azzal a következménnyel járt, hogy a tőkefelhalmozódás lassú volt, mivel a mezőgazdasági árak általában alacsonyabbak voltak, mint az ipariak. Ez azt eredményezte, hogy a rendkívül

tőkeigényes modernizációhoz a belső felhalmozás nem volt elegendő. Ráadásul az alacsony gabonaárak miatt az ország a gabonaexportot erőltette.¹⁶ Ennek az lett a következménye, hogy a belső piac alacsony szinten maradt, mivel vásárlóerővel csak az állam és a földbirtokos vagy a gazdag paraszt rendelkezett. Így a gazdaságban nem indulhatott el egy egymást erősítő, láncreakciószerű fejlődés, ahogy ez Angliában végbement. A birodalom számára ugyanakkor a gazdaság bizonyos ágainak a korszerűsítése létfontosságú volt a nagyhatalmi szint fenntartásához. Arra azonban nem volt ideje, hogy kivárja a gazdaság beindításához szükséges belső tőkefelhalmozódást. Ezért arra kényszerült, hogy a szükséges tőkét külföldről hozza be. A birodalom legfontosabb hitelezője az 1880-as évek végétől Franciaország lett.¹⁷ A francia tőke elsősorban a kohászatban, a szénbányászatban, illetve a vasútépítésben játszott szerepet, de ott volt az orosz bankok létrehozásánál és az olajiparban is.¹⁸ Oroszország azonban túl hatalmas volt ahhoz, hogy csupán egy hatalom játssza a hitelező szerepét, ezért a francia tőke mellett ott találjuk az angolt, a németet vagy az amerikait is.¹⁹

A kereskedelmi kapcsolatokban Németország volt az oroszok legfontosabb partnere: az orosz külkereskedelem mintegy 40%-a bonyolódott a németekkel. A gazdaság homogenizáló szerepe tehát abban nyilvánult meg, hogy a mezőgazdaság vagy a tőkeimport, illetve a kereskedelem révén Oroszországot az európai gazdaság részévé tette. Az európaizáció megnyilvánult többek között az aranyalakra való áttérésben a kilencvenes években, az európai banktípusok elterjedésében, a monopóliumok megjelenésében s abban is, hogy Oroszország 1913-ra a világgazdaság ötödik helyét foglalhatta el.

A politikai fejlődés vonala szintén Európa felé mutatott. A változások lassúak voltak²⁰ ugyan, de a XX. század elejére Oroszországban is megjelentek a legfontosabb politikai intézmények: az alkotmány, a parlament (Allami Duma), parlamenti pártok. A modern európai eszmék a politikában, tudományban vagy a művészetekben ugyancsak megtalálhatók voltak.

Oroszország tehát egy európai rendszernek volt a része, s a hivatalos politikában nem jelentkezett olyan törekvés, amelyik ettől alapjaiban eltérő politikai vagy gazdasági rendszert szeretett volna megvalósítani. A nemzetközi politikában természetesen voltak érdekellentétek a hatalmak között, de ezek legfeljebb a rendszeren belüli átrendezésre, új rangsorolásra irányultak. Oroszország konfliktusai is ilyen jellegűek voltak 1871 után. Ezek az ellentétek elsősorban a gyarmati politikában jelentkeztek. A Távol-Keleten pl. Mandzsúria, Korea birtoklásáért a Japánhoz fűződő kapcsolatai éleződtek ki. Angliával több évtizedes ellentét sorozata volt Közép-Ázsiában és a Közel-Keleten. Ezeket a konfliktusokat azonban egy más típusú veszély részben vagy egészében feloldhatta. Ez történt Oroszországgal a XIX. század végén s a XX. század elején, amikor Németország közelsége, gazdasági hatalma és hegemon törekvései egy németellenes blokk egyik tagjává tették. E tömb magját a francia–oros szövetség²¹ alkotta, amely aztán a hármasság²² létrehozását mozgatta a francia diplomáciának köszönhetően. A csoport résztvevőit azonban nem szövetségi kapcsolat kötötte egymáshoz, mivel az antant egy konzultatív paktumnak felelt meg. E csoportosulást szövetséggé gyakorlatilag az első világháború tette azzal, hogy 1914. szeptember 5-én

Londonban aláírtak egy egyezmény, melyben a három ország képviselői²³ kötelezettséget vállaltak arra, hogy a háború során nem kötnek különbékét.

Az első világháború

Oroszország nemzetközi helyzetét a háború során az antant blokkban való részvétele határozta meg, s változatlanul Németország, illetve a központi hatalmak ellensúlyozása, erők egy részének a lekötése volt a feladata. Ebből következően az orosz–antant kapcsolatok katonai és ezzel összefüggően gazdasági jellegűek voltak, amelyek a háború során komoly gondot okoztak a nyugati szövetségeseknek. Ismeretes, hogy a harcoló felek rövid háborúval számoltak, ezért 1914 őszén már komoly ellátási gondok voltak valamennyi fronton. A harcoló feleket ez arra kényszerítette, hogy átálljanak a hadigazdálkodásra. Az átszervezés eredményeképpen a franciák vagy az angolok 1915 második felére leküzdötték a munícióhiányt. Az átszervezett gazdaságnak azonban nem csupán a nyugati front igényeit kellett figyelembe venni, hanem a lehetőségekhez mérten az orosz front szükségleteivel is számolni kellett. Oroszország helyzete ugyanis lényegesen rosszabb volt, mint szövetségeseié. 1914-ben a cári birodalom még nem volt felkészülve a háborúra. Az erőteljes hadseregfejlesztési program az orosz–japán háború befejezése után, pontosabban 1908-ban indult meg. Gilinszkij tábornok az orosz-francia vezérkari főnökök találkozáján 1911. augusztus 31-én úgy nyilatkozott, hogy az orosz hadsereg korszerűsítése a tábori nehéztüzérség területén 1913-ra, a géppuskával való ellátás 1914-re lesz teljes. De az új gyalogsági lőszer bevezetését csak 1916-ra tervezték, s 1917-re számoltak azzal, hogy a békelétszámot mintegy félmillióval növelhetik.²⁴ Nehezítette az orosz hadsereg helyzetét az a tény, hogy a vasúthálózat gyér volt, ezért a csapatok és az utánpótlás szállítása katasztrófálissá vált. Igaz, a franciák 1912-1913-ban 500 millió frank kölcsönt adtak a vasutak építésére,²⁵ de ezek a háború kitörésének idejére nem készültek el. Az is súlyosbította a helyzetet, hogy a cári birodalom első számú kereskedelmi partnere Németország volt, ebből következően a háború kitörése után a német szállítások leálltak.²⁶ Ehhez még hozzászámíthatjuk azt, hogy a birodalom gazdaságilag egyik legjelentősebb régiója, a lengyel területek – vas- és szénbányákkal – a központi hatalmak kezébe kerültek. Ezek a körülmények önmagukban és békés körülmények között is válságba sodorták volna a gazdaságot. A háború azonban katasztrófálissá tette a helyzetet. Az orosz hadsereg szükségletei ugyanis óriásiak voltak. A békelétszám 1,5 millió fő volt, s a mozgósítás eredményeként a létszám 4,5 millióra emelkedett.²⁷ A háború idején aztán 15 millió embert mozgósítottak. Igaz, a tűzvonalban „mindössze” 3,5 millió ember volt.²⁸ Emellett az óriási veszteségeket is figyelembe kellett venni, melyek ugyancsak a szükségleteket növelték.²⁹ Mindezt nehezítette, hogy az orosz gazdaság átszervezése nem sikerült oly módon, mint az angoloknál vagy a franciáknál, ezért a hadianyaggondok megoldását főleg a szövetségesektől várták.³⁰ Már 1914 augusztusában létrejött egy angol–orosz bizottság az ellátás segítésére. A franciákkal az év végére épültek ki az ilyen irányú kapcsolatok.³¹ 1915. november 9-10-én angol, francia, orosz és olasz részvétellel konferenciát tartottak Londonban a gazdasági kapcsolatok fejlesztéséről, és Oroszország ellátása köz-

ponti téma volt.³² A szállítás megszervezése azonban a központi hatalmak blokádja miatt nem volt könnyű és veszélytelen. A fekete-tengeri szorosok Törökország hadbaléptével lezárultak az antant hatalmak előtt, a Balti-tengert a németek ellenőrizték, így csak két pont maradt az oroszokkal való kapcsolatteremtésre: az egyik Arhangelszk volt, de ezt a kikötőt csupán az év egy részében lehetett használni, mivel decembertől ápriliséig be volt fagyva. Az egész évben működő Murmanszkot 1917-ben vehették át szállítási célokra, mert a kikötőt Petrográddal, illetve az orosz vasúthálózattal összekötő vasútvonal ekkorra készült el. A körülmények ellenére az említett pontokon jelentős szállítmányok érkeztek Oroszországba, s közben 1916-tól a hazai termelés is növekedett. Az orosz front igényei azonban az egész háború során komoly gondot okoztak a szövetségeseknek. A hiányokat úgy-ahogy lehetett pótolni. Sokkal komolyabb, már-már a nyugati front létét is fenyegető probléma volt az a tény, hogy a háborúval, illetve annak elhúzódásával az orosz politikai életben megjelent a különbéke gondolata, s ez a központi hatalmak, de főleg Németország ilyen irányú törekvéseivel is találkozott.

Német részről az oroszokkal kötendő különbéke gondolata már a háború elején felvetődött.³³ Falkenhayn – a marne-i kudarc után Moltket váltotta fel a főparancsnoki poszton – volt az első, aki úgy vélte, hogy gyors német győzelemre nincs lehetőség, ezért a kétfrontos harc elkerülése érdekében az erőket vagy nyugatra vagy keletre kell összpontosítani. Bettman-Hollweg kancellárnak 1914 novemberében írt levelében azt javasolta, hogy az Oroszországgal kötendő különbéke révén a keleti front kiiktatása látszik ésszerűnek. Az egyezkedés lehetőségeit illetően a kancellárnak kételyei voltak, mivel az osztrák-magyar és török háborús célok ütköztek az oroszokéval. Ennek ellenére 1914 végén megkezdődött az orosz–német közeledés, melynek orosz részről Witte, az orosz pacifista mozgalom feje volt a képviselője. A közvetítő szerepet egy német bankár, Robert Mendelssohn játszotta. A tárgyalásokat azonban II. Miklós elutasította, Witte halála után pedig ez az út lezárult. A következő kezdeményező Conrad von Hoetzendorf volt 1915 márciusában, de ez a próbálkozás is sikertelen maradt. 1915-ben új elemként jelent meg Dánia és Svédország mint közvetítő. 1915 februárjában Hans Niels Andersen dán államtanácsos Petrográdon puhatolózott a különbékéről, sikertelenül. Májusban a grúz Dumbadze Szuhomlinov hadügyminiszter a cárt tudtával Helsingforsban találkozott a németekkel, Zimmermannal és Wezendonggal. Szuhomlinovot azonban felmentették, s azzal vádolták, hogy külföldi ügynökökkel tart kapcsolatot. Dumbadzet is letartóztatták s először halálra, majd 20 évi kényszermunkára ítélték. 1915 áprilisában a cárné levelet kapott Ernst-Ludwig hesseni nagyhercegtől, a testvérétől, aki Stockholmot javasolta találkozóhelyül a békefeltételek megvitatására. A Deutsche Bank igazgatója, Monkievits, találkozott is a stockholmi orosz követtel, Nekludov gróffal. A német javaslat szerint Oroszország megkapta volna Konstantinápolyt és a szorosokat, Lengyelország egy része helyett pedig Kelet-Galíciát. E kísérletek sikertelenségét az magyarázhatja, hogy Olaszország az antanhoz csatlakozott, s így bíztak a háború eredményes befejezésében, annak ellenére is, hogy az 1915-ös esztendő a németek győzelmét hozta a keleti fronton.

A békekísérletek 1916-ban is folytatódtak. A német reményeket erősítette az a tény, hogy a miniszterelnöki székbe Stürmer került, akiről a német trónörökös így írt: „...ez az ember kétségtelenül rokonszenvezik velünk.” Hasonló vélemény olvasható Tirpitznél is: „Mégis, még 1916-ban volt lehetőség az elfogadható béke megkötésére, amikor a cár, érezve, hogy trónja inog, Stürmert éppen e cél érdekében nevezte ki.”³⁴ Stürmer helyzetét erősítette az is, hogy július végén menesztették Szazonov külügyminisztert, s e posztot is ő kapta meg. A békére való hajlamban szerepet játszhatott a sikeres Bruszilov offenzíva, mivel a cári vezetés úgy érezte, hogy kedvező pozícióból tárgyalhat. 1916 júliusában Protopopov, a Duma alelnöke egy hamburgi bankárral, Fritz Warburggal találkozott, aki kifejtette az oroszoknak, hogy a háború folytatása értelmetlen, mert semmi eredményt nem hozhat. A németek ezért nem törekednek új területek szerzésére, csak a határok kiigazítására. Így javasolta például, hogy Kurland tartozzon Németországhoz.

A békekísérletek 1916-ban is sikertelenek voltak az oroszokkal. Ennek egyik oka az lehet, hogy a német igények túlzottak voltak, s ezek nem is mérséklődtek, mivel az 1916-os antant offenzívák nem érték el a döntő fölényt, így nem akartak kompromisszumos békét kötni. Ez kifejeződött abban is, hogy 1916 novemberében a németek proklamálták Lengyelország önrendelkezését. Ennek azonban az lett a következménye, hogy a különbéke tapogatózások megszakadtak, s az irányzat képviselője, Stürmer megbukott. Utóda, Trepov pedig biztosíték volt az antant számára a különbékekísérletek ellen. A próbálkozások bukása azzal is magyarázható, hogy a cár erkölcsi kötelességének érezte a franciák támogatását, mivel Párizs az orosz ügy érdekében lépett be a háborúba. Komoly súlya volt annak is, hogy a háborús célokat illetően Petrográd az antant oldalán többet érhetett el, mint egy különbékével a központi hatalmakkal.

A különbékekísérletek kudarca nem jelentette a németek lemondását arról, hogy az oroszokat kivonják a háborúból. Ezt követően a cári birodalom forradalmasításával próbálkoztak, s igyekeztek kapcsolatba lépni a baloldali radikális csoportokkal, akiket a pacifista propaganda folytatása érdekében jelentős összegekkel támogattak. Kerenszkij pl. egy német társaság, a Span és fia nevű cég jogtanácsosa volt, s jelentős összegekkel rendelkezett ahhoz, hogy a radikális értelmiségi csoportokat a Zavétü vagy a Russzkoje bogatszvo című narodnyik újságok mögé sorakoztassa fel. Megemlíthető aztán az eszer Cevin, aki 1915-ben 140 ezer frankot kapott Ausztria-Magyarországtól, a németektől 25 ezret, 1916-ban további 75 ezer frankot, s a támogatás 1917-ben is folytatódott. Cevin mellett más eszer vezetők is kaptak pénzügyi támogatást forradalmi és pacifista tevékenységért.³⁵

A békekísérletek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a német orientációnak mindig is jelentős bázisa volt Oroszországban, s ez a vonal nem a háború alatt vagy a háború végén jelentkezett először. Ennek magyarázata egyrészt a diplomáciai hagyományokban keresendő, hiszen a francia–orosz szövetség megkötése előtt a cári külpolitika német orientációjú volt. Ezt egyrészt magyarázhatja a dinasztikus szolidaritás, illetve a lengyelekkel szembeni közös érdek, valamint a két ország közötti szoros gazdasági kapcsolatok. A német orientálódást segíthette az is, hogy nagy számú német lakosság élt

Oroszországban, s főleg az ún. balti bárók jelentős hivatali pozíciókban voltak. A származás természetesen még nem jelent német barátságot, de az apparátus egy része szimpatizált Németországgal.³⁶ A háború során a németbarát irányzat erősödött, s a petrográdi francia nagykövetség rendszeresen tudósította Párizst erről a tényről.

Oroszország azonban nem csupán a német orientáció erősödése miatt jelentett komoly problémát, hanem elsősorban a belső gondok növekedése miatt. „A kormány és az államgépezet fogaskerekei egymás után mondják fel a szolgálatot. A legjobb megfigyelők mind biztosra veszik, hogy Oroszország a szakadék felé rohan.” – írta helyzetjelentésében *Paléologue* 1917 elején.³⁷

A fentiekből kiderült, hogy a keleti front és Oroszország a háború kezdete óta gondot okozott az antantnak. 1917 elején a helyzet annyiban módosult, hogy az orosz front problémája túlnőtt a katonai kereteken és politikai kérdéssé vált, mivel Oroszországban olyan átalakulás indult el, amely a háború kimenetelére s ebből következően a hatalmi viszonyokra is hatással lehetett. Az orosz belső helyzetet az jellemezte, hogy az ország katonailag és gazdaságilag is kimerült, s tömegei békét, a háború befejezését akarták. Az orosz katonai helyzetről a szövetségesek 1917 elején személyesen is meggyőződhetek. Amikor az antant képviselői Petrográdra érkeztek a szövetségesek egyeztető konferenciájára, döbbenet tapasztalták, hogy a valamennyi frontra tervezett összehangolt offenzívában az oroszokra nem lehet számítani.³⁸ Azt pedig, hogy Oroszország forradalomra készül, Miljukov, a kadet párt vezetője maga közölte Scialojával, az olasz delegáció egyik tagjával: „Csak az Önök elutasítását várjuk, hogy kirobbantsuk a forradalmat.”³⁹ Az antant küldöttség február 20-án távozott, s néhány nap múlva valóban kirobbant a forradalom.⁴⁰

A hatalomra került Ideiglenes Kormányral Oroszország külpolitikai helyzete még nem módosult. Változatlanul az antantblokkhoz tartozott. Ez azonban azzal a kötelezettséggel járt, hogy Oroszország nem léphet ki a háborúból. Igaz, a kormánynak ez nem is állt szándékában, s ezt Miljukov külügyminiszter nyilatkozata is bizonyítja, melyben hangsúlyozta, hogy a háborút Oroszország változatlanul folytatni akarja. A szándék és a lehetőség között azonban ellentmondás húzódott, mivel a petrográdi szovjet a béke híve volt, s ezt kifejezésre is juttatta a világ dolgozóihoz intézett békefelhívásában.⁴¹ A kormány ugyanakkor nem mert fellépni a szovjet ellen, mert félt egy polgárháborútól, s attól, hogy alulmarad ebben a konfliktusban, tudva, hogy a petrográdi helyőrség a szovjet mellett áll.⁴² Az antantnak azonban szüksége volt arra, hogy az oroszok részt vegyenek a háborúban. Igaz, Oroszország katonai aktivitás nélkül is, erőforrásaival s azzal, hogy jelentős erőket kötött le a keleti fronton, adu volt a szövetségesek számára.⁴³ Az antant viszont a nyugati front nehéz helyzete⁴⁴ miatt igényt tartott az oroszok katonai tevékenységére is. Az Ideiglenes Kormány tehát a szovjet béketörekvései és a szövetségesek háborút szorgalmazó igényei között őrlődött. 1917 nyarán a szövetségesek politikája sikeres volt annyiban, hogy a katasztrófális orosz helyzet ellenére is kieroszakolt egy offenzívát. S bár ez a támadás kudarcba fulladt, a nyugati front számára átmenetileg pozitív hatással járt azzal, hogy a németeknek néhány hadosztályt át kellett dobni a keleti frontra. A háború egésze

szempontjából viszont az offenzíva kudarca egyértelműen bizonyította, hogy Oroszország kimerült. A katonai vereség egy belpolitikai hatalmi csúszást is előidézett a kormánytól a bolsevikok irányába. Ez a helyzet a szövetségeseknek is köszönhető volt. A háborúban bármi áron való tartás politikája ugyanis paradox helyzethez vezetett, melyet Louis de Robien, a petrográdi francia nagykövetség attaséja úgy fogalmazott meg, hogy a francia diplomata, ha jól akarja szolgálni hazája ügyét, akkor arra törekszik, hogy Oroszországot benn-tartsa a háborúban. Hosszú távon viszont ez a politika katasztrófát hoz. A katasztrófa pedig forradalmat eredményez, s a forradalom szükségszerűen békéhez vezet. A béke aztán sem a francia, sem általában az antant érdekeit nem szolgálja.⁴⁵

A júliusi offenzíva kudarca után az Ideiglenes Kormány egyaránt elvesztette a szövetségesek és a burzsoázia támogatását, a tömegek bizalmát pedig háborús politikájával ingatta meg. Az antant és a belső erők megpróbálták diktátorral felváltani Kerenszkij kormányát.⁴⁶ Ez a kísérlet azonban elbukott, s 1917 októberében az az erő került hatalomra, amely a háború befejezését és a béke megkötését hirdette meg azzal a céllal, hogy mindkét imperialista hatalmi tömbtől megszabaduljon. A bolsevikok a békepolitikát komolyan gondolták. Tanulva az Ideiglenes Kormány bukásából, mely figyelmen kívül hagyta a tömegek békevágát, a bolsevikok számára más választás mint a békepolitika egyébként nem is volt, ha a hatalmat meg akarták tartani. Az októberi forradalmat követően azonban a háború változatlanul tartott, s a keleti frontra, illetve a Németországot ellensúlyozó Oroszországra továbbra is szükség volt. A bolsevik békeprogram viszont ezzel ellentétesen hatott. Ezért elsősorban a franciák de az angolok is abban reménykedtek, hogy a bolsevikok a hatalmat úgyis elvesztik hamarosan.⁴⁷

Az októberi forradalmat követő hónapok átmeneti időszakot jelentettek, melyet az jellemzett, hogy a franciák, angolok, de a bolsevikok is várakozó álláspontra helyezkedtek. Az antant azért, hátha megbuknak a bolsevikok, vagy ha nem, akkor sikerül valami megegyezésre jutni. A bolsevikok számára az idő arra volt jó, hogy a két tömböt egymás ellen kijátssza, belső helyzetének javítása s a béketárgyalások megkezdése érdekében. Az átmeneti időszak jellemzője volt az is, hogy az antant nem ismerte el a szovjethatalmat, de a kapcsolatok sem szakadtak meg hivatalosan. Amikor pedig december végén a béketárgyalások megkezdődtek a bolsevikok és a központi hatalmak között, az antant, ha megakadályozni nem is tudta a békét, legalább késleltetni próbálta a tárgyalásokat.⁴⁸ Hiszen amíg nincsen béke, addig az oroszok benn vannak a háborúban, s addig is erőket kötnek le keleten. Az idő tényező itt is fontos volt, mivel Oroszország kiesésének pótlását az antant az amerikaiaktól várta, de jelentős amerikai erők átdobása Európába csak 1918 tavaszára, nyarára volt várható. Ez az átmeneti időszak a breszti béke megkötéséig, 1918. március 3-ig tartott. Ez a békekötés véget vetett a tapogatózásoknak, a kételyeknek, reményeknek. Egyértelművé tette a helyzetet azzal, hogy a szovjethatalom kilépett a háborúból, s ezzel a francia–orosz szövetség, illetve az angol–orosz antant nem csupán de, facto hanem de jure is megszűnt.

Breszttel gyakorlatilag véget ért a nemzetközi kapcsolatok 1871-ben kezdődött rövid távú mozgása. A bolsevikok hatalomra kerülése, illetve Breszt új minőségét is hozott a hatalmi rendszerben. Ez azt jelentette, hogy a bolsevikokkal a heterogenitás jelent meg az addig homogén európai hatalmi szisztémában. A szovjethatalom ugyanis a kapitalista világrendszer ellenfeleként lépett fel, politikai és gazdasági értelemben egyaránt. Politikai téren a világforradalomtól várták a polgári rend összeomlását, s úgy tűnt, hogy 1918 elején az események ezeket a várakozásokat igazolják, mivel Ausztriában, Magyarországon, Németországban, sőt Angliában vagy a franciáknál s az olaszoknál is sztrájkok robbantak ki.⁴⁹ Természetesen minden hatalmi rendszer végső soron a homogenitás irányába halad, s a bolsevikok céljaiban is ez figyelhető meg, hiszen a világforradalomnak kellett volna megvalósítani azt a proletárdiktatúrára alapozott rendszert, melynek a polgári demokráciát kellett volna felváltania. Gazdasági téren pedig a nacionalizálás, az állam meghatározó szerepe jelentett eltérő minőséget a kapitalista szisztémával szemben.

Az intervenció

Az októberi forradalom és a breszti béke közti átmeneti időszakban az időtényezővel való játék, a várakozás, az együttműködésben való reménykedés mellett egy másik vonal is kitapintható: a beavatkozás politikája. Ez a politika azonban kezdetben úgy jelent meg, mint a keleti front helyreállítására való törekvés, hogy aztán később nyíltan a szovjethatalom megdöntésének céljával lépjen fel.

A nyílt intervenció kezdetét nehéz meghatározni. Egyesek szerint ez Breszthez kapcsolódik, mások 1918 májusát említik, mivel a beavatkozás elvét ekkor fogadta el mindenki.⁵⁰ A szovjet szakirodalom⁵¹ általában a cseh légió 1918 májusi lázadását tekinti kezdőpontnak, hozzátevé, hogy az intervenció már az 1917. december 23-i angol–francia egyezményvel, mely az oroszországi befolyási zónákról határozott,⁵² gyakorlatilag eldőlt. Vannak azonban olyan vélemények, melyek szerint az antant 1918. márciusi londoni konferenciáján határoztak arról, hogy áttérnek a nyílt intervencióra.

A beavatkozási politikának számításba kellett venni, hogy az orosz határokat nem lehet szárazföldi úton megközelíteni, s a fekete-tengeri behatolásra sem volt még lehetőség. Két pont kínálkozott a fegyveres támadásra: északon Murmanszk, illetve Arhangelszk kikötője, valamint a Távolszeleken Vlagyivosztojk. Az intervenció 1918. március 9-én északon kezdődött el azal, hogy angol csapatok szálltak partra Murmanszknál. Brit tengeri erő egyébként már 1917 decemberétől állomásozott itt Kemp ellentengernagy parancsnoksága alatt. 1918. március 19-én aztán francia erősítés érkezett, májusban pedig amerikaiak, illetve ismét franciák jöttek. E beavatkozás célja a Kola-félsziget katonai raktárainak a védelme volt, nehogy német kézre jussanak. Március elején ennek volt realitása, mivel február végén a németek offenzívát indítottak, s nem lehetett tudni, hogy meddig jutnak el. Az a készlet azonban, melyet ott találtak, már nem volt jelentős, mert a bolsevikok az arhangelszki 300 ezer tonnás hadianyag nagy részét elszállították. A szövetségesek által elfoglalt terület határa nem ment túl az Onyega tavon, illetve a Dvina folyó alsó szakaszán. A partraszállt szövetséges erők kis létszáma s az,

hogy nehéz fegyverekkel nem rendelkeztek, nagystíliú manővereket nem is tett lehetővé.⁵³

A beavatkozási politika Oroszország belsejében is folyt, és elsősorban Franciaország bátorította a bolsevikellenes csoportokat. A moszkvai főkonzul, Grenard kapott megbízást arra, hogy lépjen kapcsolatba ezekkel a csoportokkal: Moszkvában jött létre Avkszentjev vezetésével az „Egyesülés Oroszország újjáalakításáért” elnevezésű, jobboldali szocialistákból és baloldali kadetokból álló szervezet; Szavinkov az „Egyesülés a Szabadság és a Haza Védelméért” nevű csoportot szervezte meg. Moszkvában, Petrográdon s a nagyobb városokban más csoportok is létrejöttek. Grenard kapcsolatba lépett az eszer Avkszentyevvel, Szavinkovval, a kadet Kiskinnel, Asztrovval, valamint konzervatív politikussal, mint Trubeckoj, Krivisejn, Gurko vagy az egykori marxista Sztruve. E csoportok katonai és pénzügyi támogatást vártak a szövetségesektől. Grenard 4-5 millió rubelt kapott e célra, jóllehet Trubeckoj például 15-20 milliót tartott szükségesnek. Mindent összevetve a franciák május és augusztus között 12 313 000 rubelt fizettek ki a szovjetellenes ellenzék támogatására.⁵⁴

Az orosz politika azonban igen bonyolult volt, s ezt jól mutatta az a helyzet, hogy bár nem ismerték el a szovjet kormányt, de a kapcsolatok nem szakadtak meg teljesen, még Breszt után sem. Sőt, úgy tűnt, hogy egy francia-szovjet együttműködés is kibontakozhat.⁵⁵ A francia külügyminisztérium azonban áprilisban utasította a francia képviselőt az együttműködés leállítására.⁵⁶ Igaz, a szovjet kormány erről nem tudott, csak azt állapíthatta meg, hogy a kiképzéshez kért tiszteket nem kapta meg.⁵⁷ Úgy tűnt azonban, hogy ennek ellenére is lehet szó együttműködésről. Erre módot a német veszély, a német előrenyomulás ellensúlyozására tervezett szibériai expedíció kínált, s az együttműködés abban állt volna, hogy a tervezett szibériai partraszállást a bolsevikok is elfogadják. Ebben az ügyben Jacques Sadoul⁵⁸ közvetítésével folytak tárgyalások Moszkva és Vologda⁵⁹ között. A bolsevikok számára azonban ez a „játék” igen kényes volt, mivel Sadoul szavaival élve a „germán üllő” és a szövetséges „kalapács” között érezték magukat. Ráadásul ez a kalapács ellenük fordult, mert áprilisban angol-japán partraszállás történt Vlagyivosztokban. Tovább fokozta a bolsevikok nyugtalanságát az, hogy félhivatalos francia lapok azonnali intervencióra ösztönözték Japánt Szibériában.⁶⁰ Mindehhez Noulens francia nagykövet április 23-i sajtónyilatkozata járult, melyet a Svoboda Rossii-nak adott, s ebben helyeselte a japánok partraszállását. Noulens lépése nem volt véletlen, mert az volt a meggyőződése, hogy a bolsevikokkal való együttműködés nem ad garanciát a szövetséges érdekek védelmére Oroszországban.⁶¹ A francia nagykövet nyilatkozatát viszont Lenin és Trockij is úgy értelmezte, mint az ellenségeskedéshez való visszatérést. Csicserin ezért április 28-i jegyzékében Noulens azonnali visszahívását kérte a francia kormánytól. Az incidens a Quai d'Orsay számára már lehetőséget kínált arra, hogy szövetségeseit is a nyílt intervenció irányába vigye. Ebben a törekvésében a nagy segítséget a csehszlovák légio májusi lázadása kínálta.

Az oroszországi cseh hadifoglyokból szervezett hadseregtestet⁶² eredetileg Franciaországba akarták szállítani. Párizs az átszállítást Vlagyivosz-

tokon keresztül tervezte, s a szovjet kormánnyal 1918 márciusában kötött egyezmény lehetővé is tette, igaz, csökkentett fegyverzettel a csehek elindulását a behajózási kikötő felé. A japánok vlagyivosztoki partraszállása miatt azonban leállította az átszállítást, tartva attól, hogy a csehek vagy a japánokhoz vagy Szemjonovhoz állnak. A légió helyzete azonban bonyolult volt, mert 1918 tavaszán egy részük már megérkezett Vlagyivosztokba, más részük Omszk és Vlagyivosztok között tartózkodott, a harmadik rész pedig még Oroszország európai részén. Bonyolult volt a csehek ügye amiatt is, hogy Párizs és London sokáig nem tudott egyetértésre jutni, mivel az angolok a csehek Oroszországban tartását akarták. A két kormány között május elején jött létre megegyezés, melynek értelmében a légió egy részét Vlagyivosztokon, a többit pedig Murmanszk és Arhangelszk kikötőkön keresztül vonják ki Oroszországból. A csehek viszont változatlanul Vlagyivosztokon keresztül akarták elhagyni az országot, mert az északi irányú evakuálást kockázatosabbnak tartották.⁶³ Nyugtalanító volt számukra a bolsevikok lefegyverzési törekvése is: a transzszibéria vasút mentén osztrák-magyar és német hadifoglytáborok voltak, s számítani lehetett összeütközésekre. A lefegyverzés miatt a szovjet hatóságokkal kisebb összecsapások gyakoriak voltak. Ugyancsak nyugtalanította a cseheket az, hogy a szállítás során nagyon sokat, olykor heteket is kellett várakozniuk. A hónapok óta halmozódó feszültség 1918. május 14-én Cseljabinszkban robbant: a magyar hadifoglyokkal való verekedés konfliktushoz vezetett a cseljabinszki szovjettel, s az incidensbe Moszkva is beavatkozott. Trockij ugyanis leállította a cseheket szállító vonatokat, s előírta a légió azonnali lefegyverzését. A bolsevikokkal való konfliktus a csehek május 26-i lázadásához vezetett a transzszibériai vasút mentén, s ennek eredményeképpen a légió ellenőrzése alá vonta a vasutat mellékvonalai jó részével együtt.⁶⁴ Ez a véletlen, a szükségszerű és az elhamarkodott lépések következtében előállott helyzet lehetőséget adott az antant beavatkozására.

A csehek által teremtett helyzet a francia kormányt is meggyőzte arról, hogy a légió Oroszországban jobban szolgálja a francia és a szövetséges érdekeket, mint a nyugati fronton, ahol egyébként az amerikaiak miatt már nem is volt égetően szükség rájuk. Június 20-án Clemenceau értesítette Lavergne tábornokot, a francia katonai misszió vezetőjét, hogy a csehek ideiglenesen Oroszországban maradnak. Június 25-én Pichon külügyminiszter jegyzékben hangsúlyozta, hogy a transzszibériai elfoglalása kedvező helyzetet teremtett az intervenció számára. Lavergne tábornok június végén, július elején kapott utasítást arra, hogy próbálja meg a szovjetellenes erőket a csehek köré csoportosítani.⁶⁵ 1918 nyarán a szovjetellenes erők valóban mozgásba lendültek. Július 6-án Szavinkov vezetésével Jaroszlavban kirobbant egy felkelés, melyet a következő napokban Murovban, Arzamaszban és Ribinszkben hasonló követett. Ez a lázadás, illetve a lázadásban részt vett városok stratégiai szempontból fontosak voltak a szövetségesek számára, mivel az összekötőkapcsot jelenthették volna az északon partraszálló erők és a csehek, valamint Alekszejev déloroszországi csapatai között. 1918 nyara az első kísérlet volt a szovjetellenes erők összefogására és koordinálására a szovjethatalom megdöntése érdekében. Ez a kísérlet azonban sikertelenül végződött, mely-

nek az lett a következménye, hogy a kapcsolatok végleg megszakadtak a bolsevikok és a franciák, illetve a szövetségesek között. Ezt az is mutatta, hogy a diplomáciai testület július végén elhagyta Vologdát, s előbb Kandalaskába ment, majd innen a szövetségesek ellenőrzése alatt álló Arhangelszkbe.⁶⁶

1918 nyarán az intervenció pólusai kialakulóban voltak. Az egyik Észak-Oroszországban Murmanszk és Arhangelszk kikötőkhöz kapcsolódott. A másik pólust Szibéria jelentette, s a háború végéhez közeledve egy dél-oroszországi beavatkozás lehetősége is felerősödött.

Az intervenciót illetően a szövetséges nézetek és érdekek nem mindenben egyeztek. Párizs például abban volt érdekelt, hogy Oroszország erős és egységes maradjon, de a bolsevikok nélkül, s csupán Lengyelország, illetve Finnország kiválását volt hajlandó elismerni. Ebből következően az oroszországi szeparatizmust sem támogatta, legfeljebb annyiban, amennyiben ez kiindulópontja lehetett a nagy egység megteremtésének. Igaz, ami az egységet illeti, a bolsevik és a francia érdekek egybeestek, de egy egységes Oroszországgal mindkét félnek más elképzelése volt. Az előbb vázolt francia álláspont nem mindenben egyezett meg a többi szövetséges elképzeléseivel. Az angolok inkább egy gyenge Oroszországban voltak érdekeltek, s ebben az esetben a bolsevikok sem zavarták volna őket. Álláspontjukat az magyarázza, hogy a cári birodalom régi riválisa volt az ázsiai politikában, s egy restaurált és erős Oroszország hasonló veszélyt jelentett volna. London emiatt a peremterületek elszakadási törekvéseit is támogatta. Első pillantásra az amerikai magatartás állt a legközelebb a franciához, abban az értelemben, hogy Oroszország feldarabolását Washington ellenezte, s a gyengülése sem volt érdeke. Washington azonban igen nehezen lehetett rávenni bármiféle oroszországi intervencióra. Wilsonnak ugyanis az volt a véleménye: hagyni kell az oroszokat, hadd főjjenek meg saját levükben, a bolsevizmus terjedését pedig nem katonai, hanem gazdasági eszközökkel kell megakadályozni. Ráadásul Washington politikai eszköztárában a bolsevikokkal való tárgyalás is szerepelt, s ez a magatartás az angoloknál is megfigyelhető volt. Ezt az irányzatot Lloyd George képviselte, mivel az volt a véleménye, hogy a világbéke az oroszok nélkül nem képzelhető el. Az angol kormányban és a közvéleményben azonban a szovjetellenes vonal is kitapintható volt Churchill vezetésével. Az ellentétes angol politikai irányvonalak végül azt eredményezték, hogy London a közvetett intervenció híve lett, ami azt jelentette, hogy anyagi, pénzügyi támogatást adott a szovjetellenes erőknek.

A bolsevikok elleni fegyveres beavatkozást elsősorban a franciák sürgették, s nem véletlenül. A szövetséges táboron belül Franciaország volt a „bolsevizmus legmegátalkodottabb ellenfele”, ahogy ezt Litvinov⁶⁷ fogalmazta meg. Ebben szerepet játszott egyrészt Clemenceau személye, aki valóban ellenfele volt a szocializmusnak, a kollektivismusnak, s aki az oroszok békekötését árulásnak tekintette. A nacionalizálás, a kölcsönök visszafizetésének elutasítása s az olyan nyilatkozatok, hogy a francia kapitalisták soha sem látják viszont a 20 milliárdjukat, ezt a vonalat erősítették.⁶⁸ A bolsevikok elleni francia fellépést hatalmi megfontolások is ösztönözték. Párizs tisztában volt azzal, hogy a német kérdés a háború után is első helyen fog szerepelni, ezért a francia–orosz szövetségre, mely hatékonyan ellensúlyozta Németországot,

változatlanul szüksége van. A bolsevikok azonban ilyen együttműködésre nem voltak hajlandóak. Párizs ezért olyan politikai erőt akart hatalomra juttatni Oroszországban, amelyik vállalkozik erre az együttműködésre. E körülmények a katonai fellépés mellett szóltak, s az is, hogy 1918 nyarán a háború egyértelműen kedvezőre fordult az antant szempontjából. A franciák a fegyveres intervenciót Dél-Oroszországban indították meg.

E beavatkozást több tényező is mozgatta. A gazdaságnak kétségtelen a szerepe, hiszen Franciaországnak jelentős tőkebefektetései voltak Ukrajnában,⁶⁹ s ezek megmentése, illetve a jövőbeni gazdasági pozíciók előkészítése fontos ösztönző volt. Az intervencióban azonban meghatározó szerepet a politikai, stratégiai célok kaptak. A már említett hatalmi megfontolások mellett az orosz–német együttműködés lehetősége is erősítette az intervenció politikát. A franciák attól tartottak, hogy Németország ráteszi kezét a hatalmas és szinte kimeríthetetlen orosz nyersanyagforrásokra,⁷⁰ s ezzel a hatalmi viszonyok a németek javára billennének Európában. A beavatkozási politika felerősödése összefüggött az 1918. augusztus 27-i szovjet–német megállapodással is, mert Párizsban ezt a Németországtól való növekvő függés jeleként értékelték. Az orosz politika, igaz, elválaszthatatlan a német kérdéstől, de a bolsevik veszély, a bolsevizmus terjedésének a megállítása a beavatkozási politika egyik döntő tényezője volt. A franciák természetesen nem attól féltek, hogy Franciaországban bolsevik forradalom fog lezajlani. Attól azonban tartottak, hogy a bolsevizmus mint „vereségbetegség”⁷¹ Európa bizonyos régióiban, pl. Ausztria-Magyarországban vagy Németország keleti tartományaiban kedvező talajra fog találni, s ez a hatalmi viszonyok módosulását jelentheti Franciaország, illetve szövetségesei rovására. Ezen aggodalmukat a világforradalomra alapozott szovjet külpolitikai törekvések, remények csak erősítették. „...A világimperializmus ebből a háborúból nem kerül ki a forradalmak sorozata nélkül; ez a háború csakis a szocializmus végleges győzelmével fejeződhet be.” – hangsúlyozta Lenin 1918. július 29-i beszédében. E véleményét 1919 elején is fenntartotta: „...a német forradalom után, Angliában és Franciaországban megkezdődött erjedés után minden fél év nemcsak az orosz, hanem a világforradalom győzelméhez is közelebb visz bennünket.”⁷² A bolsevizmus erősödésére a francia dokumentumok is felhívták a figyelmet, s erről a tényről Lavergne tábornok 1918. október 10-én terjedelmes jelentést küldött a francia vezérkarnak.⁷³ A tábornok a Vörös Hadsereg megerősödésére hívja fel a figyelmet,⁷⁴ s ez szerinte azzal a következménnyel fog járni, hogy a bolsevizmus egy éven belül kisugározza majd „gyászos” hatását egész Európára. Ezt szerinte csak katonai erővel lehet megakadályozni. Becslése szerint legalább 500 ezer főnyi hadsereg kellene a beavatkozáshoz, s ebben az oroszországi szovjetellenes erők nincsenek benne. Lavergne szerint az említett létszámot csak Japán tudná biztosítani, de ahhoz, hogy tartósan antant főlény legyen, a szövetségesek katonai támogatására is szükség van, főleg megszállási, pacifikálási feladatokhoz. Japán feladata lenne Moszkva elfoglalása a transzszibéria vasúton felvonulva, a szövetségesek pedig a Donyec-medencét és Ukrajnát foglalják el. A francia tábornok legalább 200-300 ezer főben határozta meg a szövetséges erők létszámát, mert szerinte csak nagy

erőkkel lehet eredményt elérni, s azt is hozzáteszi, hogy a megszállást Oroszországban legalább két évig fenn kellene tartani.

A francia intervenciók politika határozott körvonalat Clemenceau-nak külügyminiszteréhez címzett két levelében öltött, melyekben egy egész Oroszországra kiterjedő intervenciók tervet vázolt fel a szövetségesek közreműködésével. Az első szeptember 25-i levelében még a keleti-front létrehozásáról beszélt a Fehér-tengertől a Kaspi-tengerig terjedő hatalmas térségben, s az ellenállás magját a csehek köré szándékozott csoportosítani.⁷⁵ Október 23-i keltezésű levele⁷⁶ már konkrétabb, s azt hangsúlyozza, hogy a bolsevikokat be kell keríteni: északon és keleten már elkezdték ezt a munkát, s délen, délnyugaton is katonai akciót kell indítani, hogy a blokádnak véget érjen. Elsősorban Ukrajna és a Krim-félsziget elfoglalását jelölte meg levelében. A dél-orosz akciót az tette lehetővé, hogy szeptember 29-én Bulgária kapitulált, s így egy szárazföldi és tengeri akciót készítettek elő. Franchet d'Esperey, a Keleti Hadsereg főparancsnoka kapta azt a feladatot, hogy foglalja el Bulgáriát, izolálja Törökországot, fejezze be Szerbia felszabadítását, s a Duna-Száva vonalon egy defenzív frontot hozzon létre, s ne folytassa tovább az előrenyomulást Ausztria és Magyarország felé. Berthelot tábornok a Dunai Hadsereg létrehozására kapott megbízást, s arra, hogy szervezze újjá a román hadsereget, s ezekkel az erőkkel segítse a dél-orosz vállalkozást.⁷⁷ Ahogy közeledett az akció kezdete, a tervek úgy váltak egyre konkrétabbá, s egyre kevesebb maradt azokból a hatalmas célkitűzésekből, melyekről Clemenceau szeptember 25-i levele szólt. A november 21-i Clemenceau instrukció⁷⁸ már csak a Fekete-tenger és az Azovi-tenger kikötőinek birtokbavételét jelölte meg feladatként, s felhasználható erőként pedig 3 francia és 3 görög gyaloghadosztályt említett meg. A december 13-i Franchet d'Esperey-nek küldött instrukció pedig azt hangsúlyozza, hogy a francia intervenció csupán egy lehetőség az oroszok számára, hogy erőfölényre tegyenek szert a bolsevikokkal szemben. A december 29-i képviselőházi ülésen aztán Clemenceau a rendelkezésre álló erőkhöz igazította a célokat, s itt már nincs szó offenzíváról, hatalmas területek elfoglalásáról, hanem csak az a feladat, hogy elzárják a bolsevikokat a dél-orosz térség által nyújtott gazdasági lehetőségektől. A dél-orosz akció így önmagában nem eredményezhette a bolsevik rendszer megdöntését. Ezt a gazdasági blokádtól és Kolcsaktól remélték. A francia miniszterelnök ezen az ülésen a „cordon sanitaire” gondolatát is felvetette.⁷⁹ Mi a magyarázata az ambíciók ily nagyarányú csökkenésének? S a csökkenés valóban jelentős, hiszen Foch 250 ezer emberrel, harckocsi és repülőgép támogatással akarta megnyitni a Moszkva felé vezető utat. Első pillanatban úgy tűnt, hogy az intervenciót ellenző Franchet d'Esperey csak akadékoskodik véleményével, mely szerint a rendelkezésre álló erőkkel csak Ogyesszát és a szomszédos kikötőket lehet elfoglalni, s nagyobb szabású hadműveleteket nem lehet végezni. Azért tűnhetett ez akadékoskodásnak, mert a számításba vehető erők impozánsak voltak, legalábbis ami a számukat illeti. A Keleti Hadsereg létszáma ugyanis 600 ezer fő volt, Allenby Palesztinában működő hadserege pedig 450 ezer főt számlált. S számítottak Romániára is, melynek a tervek szerint mintegy 200 ezer fős hadsereggel kellett rendelkeznie. E létszámból úgy látszott, könnyűszerrel kiállítható a Foch által tervezett 250 ezer fős intervenciók haderő. A

valóság azonban korántsem ígérte ezeket a lehetőségeket. A brit haderő ugyanis a törökökkel megkötött mudroszi fegyverszünet után visszaszerezte akciószabadságát. A román–ukrán ellentétek miatt a románokat nem volt célszerű felhasználni. Igaz, velük egyelőre nem is lehetett még számolni, mivel román hadsereg még nemigen létezett. A Keleti Hadseregből így csak a franciák maradtak, de ezek igénybevételére is csak korlátozott mértékben nyílt lehetőség. A betegség, főleg a spanyol nátha csökkentette a franciák erejét, létszámát. Ezen kívül a szenegáliakat télen nem lehetett Oroszországban bevetni. Az akcióképességet pszichológiai tényezők is korlátozták. Ez azt jelentette, hogy a francia hadseregben 1917-ben megnyilvánult lázadás a Keleti Hadsereget is érintette, s Szalonikiben ez különösen súlyos volt. Hasonló volt a helyzet a tengeri akcióhoz rendelkezésre álló erőkkel is.⁸⁰ A kommunikációs helyzet, a kapcsolatteremtés pedig egyenesen gyászos volt.⁸¹

A déloroszországi akció 1918. december 17-én kezdődött Ogyesszában, december 25-26-án pedig Szevasztopolban szálltak partra. A franciák érkezését nagyfokú várakozás előzte meg. A fehérek jelentős szövetséges erő partraszállásában reménykedtek,⁸² s ezért a 12 ezer fős partraszálló létszám nagy csalódást okozott. A franciák azért voltak csalódottak, mert egy rendkívül zavaros és ellentmondásos délorosz gazdasági és politikai helyzetbe érkeztek, melyről eddig csak hiányos információik voltak.⁸³ A katonai akció a mintegy 90 ezer fős önkéntes hadseregre volt alapozva, melynek Gyenyikin volt a parancsnoka. Az együttműködést azonban gátolták a franciák és Gyenyikin vezérkara közti konfliktusok, de legfőképpen az, hogy az 1917. december 23-i angol–francia egyezmény értelmében a Don vidéke,⁸⁴ ahol az önkéntes erők nagy része működött, angol zónában volt, s a franciák ezt nem tudták használni. Zónájukban az önkéntes hadseregből mintegy két ezer fő állomásozott, tőlük azonban igyekeztek megszabadulni, mert a lakosság körében a régi rendszer visszaállítására való törekvésük miatt népszerűtlenek voltak.

A végül mintegy 30-35 ezer fős francia katonai erő 1919 márciusára egy szűk sávot tudott ellenőrizni Ogyessza felett, a Tiraszpol–Voznyeszenszk–Herszon vonalig, s biztosították a Romániából Dél-Oroszországba vezető út legfontosabb pontjait. Erre az időre azonban a megszállt zóna súlyos gazdasági, társadalmi és katonai problémát⁸⁵ jelentett, ezért a párizsi békekonferencián napirendre került az ogyesszai kérdés, s március 25-én a város kiürítéséről döntöttek.⁸⁶

A délorosz katonai akció tehát kudarccal végződött.⁸⁷ A katonai sikerelenségnek elsősorban a morális és a presztízsvesztesége⁸⁸ volt nagy, mivel a vállalkozás egyértelműen bizonyította, hogy Franciaország képtelen katonai eszközökkel az orosz helyzetet a maga érdekeinek megfelelően alakítani. A kudarc fordulópontot jelentett a beavatkozási politikában, s ezért más módszerrel, a nem közvetlen beavatkozással próbálkoztak. Ez azt jelentette, hogy pénzzel és hadianyaggal támogatják a szovjetellenes erőket, tőlük remélve a bolsevik rezsim megdöntését. Új elem is megjelent a bolsevikok elleni politikában, melyet Foch 1919. február 25-én fejtett ki. Ennek lényege a Szovjet-Oroszország körüli kisállami barrikád létrehozása, melyet Clemenceau „folyamatos kordonnak” nevezett, s amely cordon sanitaire néven válik ismertté.⁸⁹ Ez a politika azonban egyelőre még nem vált gyakorlattá, mert a délorosz

akcióval párhuzamosan, sőt azon túl is, az intervenciós politika egy másik pólusán, Szibériában⁹⁰ folyt küzdelem a szovjethatalom megdöntéséért.

Szibéria az intervenciós politikában már 1917 nyarán megjelent.⁹¹ Fordulatot az oroszországi beavatkozás egészéhez hasonlóan a csehek 1918 májusi lázadása hozott itt is. Ennek volt köszönhető az amerikai magatartás megváltozása: Wilson csak a csehek támogatása érdekében egyezett bele, hogy Amerika a szövetségesek oldalán megjelent Szibériában.⁹² Igazi jelentőségét azonban a régió csak 1918 novemberétől kapott, amikor Kolcsak admirális átvette a hatalmat Omszkban. Szibériához a szövetségesek 1919-ben fűztek nagy reményeket, nevezetesen a bolsevik hatalom megdöntését.⁹³ Ez kifejeződött abban is, hogy 1919. június 12-én⁹⁴ elismerték Kolcsak hatalmát. A reményeket pedig a Szibériában összpontosított katonai erők növelték. A szovjetellenes erők létszáma mintegy 300 ezer fő volt. Ehhez számításba lehetett venni a nem orosz nemzetiségű és a külföldi katonai erőket: a csehek létszáma 55-70 ezer fő között mozgott. 60-75 ezer japánról tudósítanak a dokumentumok és a szakirodalom. A többi szövetséges erő: 8477 amerikai, 1429 angol, 1400 olasz és 1076 francia.⁹⁵ Az szibériai erökhöz fűzött remények úgy tűnt sikerrel kecsegtetnek. Az 1919 márciusában indított Kolcsak offenzíva eredményesen indult: elérték Ufát, Vjatkát, s a Volga vonaláig jutottak el. Az admirális Moszkvát akarta elérni, s ebbe az irányba támadott Gyenyikin és Jugyenyics is. Áprilisban azonban megkezdődött a Vörös Hadsereg ellentámadása, s Frunze szétzúzta az admirális erőit a Volgánál, őszre pedig már visszazerezték az Uralt és Szibéria egy részét. Kolcsak sorsa 1920 februárjában peccsételődött meg, amikor a csehek szabad elvonulás fejében átadták őt az irkutszki forradalmi katonai bizottságnak, amely február 7-én agyonlövötte. 1920 tavaszán a csehek evakuálták Szibériából, az amerikai, francia és brit csapatok, missziók távoztak, s csak a japánok maradtak a Távol-Keleten. Kolcsak, Gyenyikin veresége, illetve a dél-oroszországi francia katonai akció kudarca egyértelműen mutatták az oroszországi intervenciós politika kudarcát, jóllehet a beavatkozás ezzel még nem ejeződött be. A polgárháború utolsó felvonásában azonban Wrangel tábornok már csak a túlélésre rendezkedhetett be. A bolsevik hatalom megdöntésére pedig úgy vállalkozhatott volna, ha sikerül a határállamokat megnyernie e cél érdekében.⁹⁶ A tábornok helyzetén az sem segített, hogy 1920 augusztus 10-én a francia kormány elismerte őt, mert néhány hónap múlva a Vörös Hadsereg szétverte erőit.

A cárizmus bukásától a polgárháború végéig úgy tűnt, hogy a belső politikai berendezkedést illetően többféle orosz megoldás lehetséges, s Paléologue jóslata is megvalósul, miszerint két éven belül kétszáz Oroszország lesz s nem egy.⁹⁷ A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy a bolsevizmusnak nincs alternatívája. Belpolitikailag azért, mert a riválisok sem a programjukat, sem a tömegbázisukat vagy a szervezetségüket illetően nem voltak versenyképesek a bolsevikokkal. Külpolitikailag pedig azért, mert akik elsősorban meg akarták dönteni hatalmukat, mint például a franciák, nem volt ehhez erejük, s hatékony támogatást a szövetségesei között levő – már említett – nézeteltérések miatt nem kaptak. Azok a hatalmak pedig, amelyek megdönthették volna, mint például a németek, ezt jól felfogott hatalmi érdekből nem tették meg. Egyrészt azért, mert a háború súlypontja nyugaton volt, s nem

akartak orosz ügyekbe belebonyolódni. Másrészt a bolsevikok megdöntésével egy antantbarát politikai crót juttattak volna hatalomra, s maguk ellen azért nem szándékoztak dolgozni.⁹⁸ Ezen a téren még Japán is számításba jöhetett volna, de Tokiót Oroszország maximum Irkutzszkig érdekelte, s távolkeleti aktivitásánál figyelembe kellett vennie Washington magatartását is.⁹⁹

A kül- és belpolitikai helyzet végül egyaránt a bolsevikoknak kedvezett, jóllehet, a polgárháború időszaka létében fenyegette a szovjethatalmat. Különösen az elszigetelődés éve, az 1919-es esztendő volt súlyos a már említett katonai akciók miatt. S azért is, mert a szövetséges diplomaták 1918 második felében végleg elhagyták Oroszországot.¹⁰⁰ Sőt az első szovjet nagyköveteknek is távoznia¹⁰¹ kellett az európai fővárosokból. Kapcsolatteremtési kísérletek azonban ilyen körülmények között is voltak. Egy Buckler nevű amerikai diplomata 1919 január első felében Koppenhágában tárgyalt Litvinovval a megegyezés lehetőségeiről. Litvinov késznek mutatkozott elismerni a külföldi adósságokat, ennek fejében viszont ipari termékeket kért. Wilson a párizsi békekonferencián tájékoztatta szövetségeseit a tárgyalásokról, majd valamennyi orosz kormányt a Herceg-szigetekre hívtak. Ez a terv azonban elbukott, mivel Párizs ösztönzésére a fehér kormányok elutasították a részvételt. Március elején az ugyancsak amerikai William Bullitt Moszkvában tárgyalt Csicserinrel,¹⁰² s a további tárgyalás ezúttal is Párizs miatt bukott meg.

A bolsevikok külpolitikai helyzete 1920-tól kezdett javulni. Ez megnyilvánult abban, hogy feloldották a blokádot, s néhány balti állammal sikerült hivatalos kapcsolatokat teremteniük.¹⁰³ Igaz, Lengyelországgal fegyveres konfliktus után jutottak megegyezésre, s a rigai békében 1921. március 18-án Moszkva rovására húzták meg a határokat,¹⁰⁴ de az 1921-es esztendő már a kereskedelmi szerződések éve volt. Ezek közül a legjelentősebb az angolokkal kötött egyezmény (1921. március 22.), mely a szovjethatalom de facto elismerését jelentette.¹⁰⁵ 1922-től aztán a szovjethatalom képviselői nemzetközi konferenciákon is megjelentek, s ehhez az esztendőhöz kötődik az az esemény, amely megszüntette a szovjet rezsim elszigeteltségét azáltal, hogy április 16-án egyezményt kötöttek a németekkel az olaszországi Rapallóban. Ez a megegyezés a bolsevizmussal szembeni egységfront végét jelentette, s ezután hamarosan, az 1924-es esztendőben Moszkva a hivatalos, a de jure elismerést is megkapta Európa hatalmaitól.

A szovjet külpolitika Rapallot követően visszatért a hagyományos európai diplomáciához, elfogadva annak játékszabályait. A nemzetközi hatalmi szisztéma azonban ezzel nem vált homogénné. S nemcsak azért, mert a szovjet rendszer gazdaságilag és politikailag is eltért partnereitől, hanem azért is, mert Moszkva céljaiban a nyugattal való együttműködés taktikai jellegű volt, amely a gazdasági kapcsolatok fejlesztését akarta úgy, hogy a politikai célokban ne kelljen engedményt tenni. A politikai cél pedig változatlanul azon kormányok megdöntése volt, amelyek nem fogadták el a szovjet szisztémát. Ezt a kettősséget jól fejezi ki G. F. Kennan képzeletbeli beszéde, melyet szovjet vezetők tartanak a nyugati kormányoknak. „Mi megvetjük Önöket. – kezdődik a beszéd. – Úgy véljük, hogy Önöket, mint kormányokat ki kell söpörni s mint egyéneket likvidálni kell. Fenntartjuk magunknak azt a jogot, hogy nyilvánosan megbélyegezzük Önöket, a legjobb tudásunk szerint arra

törekedjünk, hogy elszakítsuk Önöktől a népiüket, s aláássuk azt a bizalmat, melyet ők Önök iránt tanúsítanak, s megszervezzük fegyveres erőiknek a megdöntését, így dolgozva az Önök bukásán, hogy egy kommunista diktatúrát hozhassunk létre. De mivel nem vagyunk abban a helyzetben, hogy Önöket azonnal megdöntsük, s mivel sajnos várunk kell, hogy megadjuk a kegyelemdőfést, mi közben kereskedni akarunk Önökkel. Azt akarjuk, hogy pénzeljenek bennünket. Adjanak nekünk teljes diplomáciai elismerést, mindazzal az előnnyel, melyet Önök élveznek egymás között.”¹⁰⁶ E képzeletbeli beszéd a két háború közti időszak tényeiből született.

A nemzetközi viszonyokban a heterogenitás jelenti az átmenetet, mert a heterogén rendszer is, mint már említettük, a homogenitás irányába halad, úgy, hogy a maga rendszere váltsa fel a korábbi s a vele szemben álló homogén szisztémát. S hogy a két rendszer vetélkedéséből melyik kerül ki győztesen, az mindig az idő és az erőviszonyok függvénye. Rapallo azonban ennek az új homogenitás irányába mutató vetélkedésnek nem a végét jelentette, nem is az átmeneti felfüggesztését. A polgárháború és az intervenció korszakához képest egy bonyolultabb időszak kezdődött, amelyben a hagyományos diplomáciától a nemzetközi konfliktusokig széles skála állt az új helyzetet egyaránt tanuló ellenfelek rendelkezésére.

Jegyzetek

1. Egy hatalom mozgási lehetőségét számos tényező befolyásolta: a földrajzi helyzet, a terület, a népesség, a gazdaság teljesítőképessége, a belpolitika, a hadsereg, az etnikai összetétel, a vallási megosztottság, a közvélemény szerepe, valamint olyan szemlélyi tényezők, mint az államférfi szakmai, pszichikai felkészültsége.
2. Huntzinger, Jacques: Introduction aux relations internationales. Éditions du Seuil. Paris, 1987. 159–171. Raymond Aron módszeréről az alábbi munkái: Paix et Guerre entre les nations. Calmann-Lévy. Paris, 1984. valamint Qu'est-ce qu'une théorie des relations internationales? Revue française de science politique, octobre 1967. Morton A. Kaplan pedig System and Process in International Politics, John Wiley and Sons, Inc., New York, 1957 című munkájában foglalja össze nézeteit. Ez alapján készült tanulmánya: Balance of Power, Bipolarity and other Models of International Systems. In: International Security Systems, Concepts and Models of World Order, edited by Richard B. Gray. Florida State University, F.E. Peacock Publishers, Inc. Itasca, Illinois, 1969. ugyancsak rövid ismertetése nézeteinek. A nemzetközi kapcsolatok módszertanának, történetének egyébként könyvtárnyi irodalma van. Az alábbiakban ezért csak néhány munkára hívjuk fel a figyelmet. A francia Pierre Renouvin szerkesztésében (munkásságával iskolát is teremtett) Histoire des Relations Internationales címmel nyolc kötet jelent meg, s ezek a közép-kortól 1945-ig mutatják be a nemzetközi kapcsolatok történetét. A XIX–XX. századra vonatkozó kötetek: Pierre Renouvin: Le XIXe siècle I. De 1815 à 1871. L'Europe des nationalités et l'éveil de nouveaux mondes. Hachettes. Paris, 1954. – Le XIXe siècle, II. De 1871 à 1914. L'Apogée de l'Europe. Hachette. Paris, 1955. – Les crises du XXe siècle, I. De 1914 à 1929. Hachette. Paris, 1957. – Les crises du XXe siècle, II. De 1929 à 1945. Hachette. Paris, 1958. Jean-Baptiste Duroselle: Histoire diplomatique de 1919 à nos jours. Dalloz. Paris, 1985. – Tout empire périt. Une vision théorique des relations internationales. Paris, 1981. – La politique étrangère et ses fondements. Rapports préparés sous la direction de Jean-Baptiste Duroselle. Colin. Paris, 1954. Renouvin, Pierre–Duroselle, Jean-Baptiste: In-

roduction à l'histoire des relations internationales. Paris, 1964. Diószegi István: Klasszikus diplomácia – modern hatalmi politika. Budapest, 1967. – Két világháború árnyékában. Nemzetközi kapcsolatok története 1919–1939. Budapest, 1974. – A diplomácia útjai, zsákutcai In: Diószegi István: A magyar külpolitika útjai, Budapest, 1984. – Merle, Marcel: Sur „la problématique” de l'étude des relations internationales en France. Revue française de science politique, juin 1983. – Sociologie des relations internationales. Dalloz. Paris, 1976. – Gantman, V.I.(szerk): Szovremennüe burzsoaznüie teorii mezdunarodnüh otnosénij, Moszkva, 1976. – Wiatr, Jerzy J.: Sociologie et étude des relations internationales. Revue internationale des sciences sociales 1974/1.

3. A hat nemzetközi rendszer Kaplan szerint a következő: a hatalmi egyensúly rendszere, a laza bipoláris szisztéma, a merev bipoláris rendszer, az egyetemes, a hierarchizált, valamint a veto szisztéma. A szerző szerint a laza bipoláris, valamint az egyensúly szisztémára van történelmi példa. A hatalmi egyensúly rendszert röviden az jellemzi, hogy több, legalább öt főszereplője van. Ha a létszám ez alá csökken, akkor Kaplan szerint bipoláris szisztémát kapunk. A laza bipoláris rendszer akkor jön létre, ha az államok mellett nemzetek feletti résztvevő vagy világszervezet is van (szövetségek, nemzetközi szervezetek). Ez a rendszer lehet erősen hierarchizált vagy autoriter, mely eset akkor következik be, ha a koalíció vezetőjének akarata ráncszedi a szövetségeseire. Nem hierarchizált állapotról akkor beszélhetünk, amikor a résztvevők viszonylag önállóak, s a blokk akarata az egymás közti konzultáció eredményeképpen jön létre. A merev bipoláris rendszer hasonlít az előbbihez, azzal a különbséggel azonban, hogy igen erős a hierarchizáltság, s az el nem kötelezett szereplők itt már hiányoznak. Ennek aztán az a következménye, hogy a világszervezet szerepe korlátozott, mivel nem rendelkezik az el nem kötelezettek súlyával ahhoz, hogy nyomást gyakorolhasson a szemben álló két blokkra. Az egyetemes szisztéma politikai homogenitást feltételez, s a világszervezet szerepe meghatározó. Ez az állapot valójában egy egyetemes konföderációnak felel meg. A hierarchizált rendszer pedig Kaplan szerint a világállapotot jelenti. Végül a hatodik rendszer a vétó szisztéma: a résztvevők mindegyike rendelkezik olyan hatalommal, hogy a rendszert blokkolja vagy ellenálljon akármelyik résztvevő fellépésének, zsarolásának.
4. A francia forradalom előtti Európa ilyen volt, mivel a legitimitást, a monarchikus elvet mindenki elfogadta.
5. A francia forradalom vagy a napóleoni korszak háborúi például bár az egyensúly felborítására, a francia hegemonia megeremtésére törekedtek, de magát a kapitalista szisztémát nem kérdőjelezték meg.
6. Ez az eset következett be Európában 1945 után a kelet–nyugati kapcsolatokban.
7. Ez esetben birodalom alatt azt értjük, amikor egy hatalom politikailag, gazdaságilag, etnikailag eltérő területeket von ellenőrzése alá.
8. Wallerstein, Immanuel: A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Gondolat. Budapest, 1983. 124. Wallerstein fogalomrendszerének megértéséhez lásd még: Wallerstein, I.: A világregyszer-szemlélet a társadalomtudományokban. In: Fejlődéstanulmányok, 4. Budapest, 1980. 145–165.
9. E kísérletek kudarca egyrészt abban keresendő, hogy egy olyan világgazdaságot próbáltak politikailag azonosítani, amely állandó mozgásban volt. Másrészt a birodalomért Európában kellett megküzdeni, ahol az ellenfelek többé-kevésbé hasonló erővel rendelkeztek, így a birodalmi kísérlet csak átmeneti sikereket hozhatott.
10. A nagyhatalmak „klubja” mindig változó tagsággal működött és működik. A XVII. században a klubtagok közé tartozott Franciaország, Anglia, Hollandia, Spanyolország, az Oszmán Birodalom és a Habsburg birodalom. A XVIII. században Spanyolország, az Oszmán Birodalom és Hollandia már nem szerepelt a listán, de klubtag lett Oroszország és Poroszország, s az így kialakult ötösfogat – Anglia, Franciaország, Poroszország, Oroszország és a Habsburg birodalom – a XVIII. és a XIX.

században egyaránt meghatározója volt a nemzetközi kapcsolatoknak. Ezen a helyzeten a német egység létrejötte 1871-ben gyakorlatilag nem változtatott, hiszen Poroszország ezután Németország néven szerepelt. Az olasz egységgel létrejött Olaszország azonban véleményem szerint nem tartozott a klubba – jöllehet a szakirodalomban találkozunk ilyen nézettel (Lásd: Huntzinger, J.: id. mű 231.) –, mivel mutatói nem érték el a nagyhatalmi szintet. Ugyancsak kívül maradt még az Egyesült Államok és Japán is.

11. A campoformiói békében (1797 októbere) például a Franciaországgal szemben vesztes Ausztria is kapott területeket: Velencét, Isztriát, Dalmáciát s ígértet arra, hogy az elvesztett Rajna balparti területekért Németországban szerzhessen kárpótást. A XIX. század második felében vagy a XX. század elején a területi kompenzáció a gyarmatokon valósult meg. Pl. 1911 novemberében a második marokkói krízist lezáró francia-német egyezményben a diplomáciai vereséget szenvedő Németország Francia-Kongó egy részét kapta meg.
12. Franciaország például vesztésként került ki a napóleoni háborúkból, nagyhatalmi klubtagsága azonban nem szűnt meg, legfeljebb átmenetileg. 1818-ban ugyanis a Szent Szövetség aacheni kongresszusán ismét hatalmi tényezőként ismerték el, s ezzel az „ötösfogat” helyreállt. A klubtagságát elvesztett Oszmán Birodalom területeiért viszont megindult a hatalmi vetélkedés, mely a „keleti kérdést” eredményezte a XIX. században.
13. A hatalmi társulások alkalmi jellegére jó példa az, amikor a görög szabadságharc idején orosz-angol-francia együttműködés alakult ki a görögök érdekében, sőt záráskorúként orosz-török háború zajlott le 1828–1829-ben. Néhány évvel később, 1833-ban viszont Unkiar-Iszkeleszben orosz-török szövetség jött létre Egyiptom, illetve az őt támogató Franciaország ellen.
14. Az 1902-es olasz-francia egyezmény vagy az 1908-as boszniai annexiók krízis után kialakult helyzet, nevezetesen az 1909. október 24-én Olaszország és Oroszország között Racconigiben megkötött egyezmény a balkáni status quoról vagy a Potsdamban 1910. november 4-én aláírt német-orosz megállapodás Perzsiáról látszólag azt erősítette, hogy a nemzetközi kapcsolatok változatlanul a klasszikus hagyományoknak megfelelően alakulnak, tehát van lehetőség a különböző hatalmi variációkra.
15. Lásd: Majoros István: Franciaország és a nemzetközi kapcsolatok rendszere az első világháború előtti évtizedekben. Világtörténet 1985/4.
16. „Egyél kevesebbet és exportálj többet!” – volt a jelszó. A következmény: éhínség.
17. Az első francia kölcsönt 1888. december 10-én bocsátották ki Párizsban. Az összeg nagysága 500 millió frank volt. Ezt követően megindult a francia pénzpiac nagyarányú tőkekibocsátása, s 1914-ig 12 milliárd frankot kölcsönzött az oroszoknak. A francia-orosz kapcsolatokat illetően lásd: Nolde, Baron Boris: L' Alliance franco-russe. Les origines du système diplomatique d'avant guerre. Paris, 1936. – Michon, Georges: L' Alliance franco-russe (1891–1917), Paris, 1927. – Girault, René: Investissements et placements français en Russie, 1880–1914. In: La position internationale de la France. Aspects économiques et financiers, XIXe–XXe siècles. Textes réunis et présentés par Maurice Lévy-Leboyer. Paris, 1977. – Girault, René: Emprunts russes et investissements français en Russie, 1888–1914. Recherches sur les investissements internationales, Paris, 1973. – Girault, René: Finances internationales et relations internationales (A propos des usines Poutiloff). Revue d'histoire moderne et contemporaine 1966/juillet-septembre. – Ananyics, B.V.: Roszszija i mezsdunarodnij kapital, 1897–1914. Leningrad, 1970. – Jean Bouvier – René Girault: L'impérialisme français d'avant 1914. Paris, 1976.
18. Franciaország főleg Dél-Oroszországban volt érdekelt, a donyeci szénbányák, a krivoj-rogi és a kercsi vasérc kitermelésénél. Részt vett az e régiókat ellenőrző monopolszervezetekben is: a Prodametben, a Produgolban és a Prodvagonban.

19. A külföldi tőke 31%-át adták a franciák, az angolok 24%-kal álltak a második helyen, s 20%-kal Németország foglalta el a harmadik helyet.
20. Az orosz fejlődés felülről vezérelt volt. Reformokra, átalakulásokra akkor került sor, amikor a nagyhatalmi pozíciók veszélybe kerültek, tehát elsősorban a politika mozgatta a változásokat.
21. A francia-orosz kapcsolatokat az 1891. augusztusi konzultatív paktum vezette be, ezt követte az 1892 augusztusában aláírt katonai szerződés, melyet a két fél 1893 végén, illetve 1894 elején ismert el, s ezzel a két ország kapcsolata szövetségi szintre emelkedett.
22. A francia-angol antant gyökerei az 1898-as fashodai konfliktushoz nyúlnak vissza, mivel Fashoda idején derültek ki a francia-orosz szövetség hiányosságai. A szövetség ugyanis angol-francia konfliktus esetére nem volt érvényes. A francia diplomácia munkája ezért kettős volt: kiküszöbölni a francia-orosz szövetség hiányosságait; a biztonságot újabb kapcsolatokkal is erősíteni. Ez utóbbi törekvés Anglia esetében eredményes volt, és sikerült egyeztetni, elhatárolni az érdekszférákat a gyarmatokon. Az eredményben szerepet játszott Németország világpolitikai törekvése, mely Anglia vezető szerepét fenyegette a tengereken, s így 1904. április 8-án létrejöhett az angol-francia entente cordiale. A francia-orosz szövetség és a friss angol-francia antant azonban az 1904-ben kirobbant orosz-japán háború viszonyai között fenyegető helyzetet teremtett, mivel Oroszország ellenfele, Japán, Pétervár szövetségese antant kapcsolatának volt a szövetségese. Ezt a helyzetet 1905-ben, illetve 1906-ban a németek is megpróbálták kihasználni a velük szembenálló csoport szétrobbantására. Bár ez a manőver sikertelen volt, Párizs a jövőben nem engedhetett meg hasonló helyzeteket, ezért zárni kellett az angol-francia antant és a francia-orosz szövetség háromszögének hiányzó harmadik oldalát. Így jött létre a hármast antant 1907. augusztus 31-én az angol-orosz antant aláírásával.
23. Az aláírók: francia részről Paul Cambon, Oroszország képviselőjében gróf Benckendorff, Angliát pedig Edward Grey képviselte.
24. Documents diplomatiques français IIe série tome XIV. Paris, 1955. 232. sz. dok.
25. Stone, Norman: Europe transformed 1878–1919. Fontana Press. Glasgow, 1983. 335.
26. Maurice Paléologue petrográdi francia nagykövet adatai szerint 1913-ban a német szállítások értéke 643 millió rubel volt, míg az angoloké 170, a franciáké pedig 56 millió. Lásd Paléologue, Maurice: A cárok Oroszországa az első világháború alatt. Budapest, 1982. 47. Paléologue 1914-ben került nagykövetként Pétervárra.
27. Galántai József: Az első világháború, Budapest, 1980. 166. 28.; Venner, Dominique: Histoire de l'Armée Rouge. I. La révolution et la guerre civile. Plon. Paris, 1981. 45.
29. Tannenbergnél pl. 50 ezren haltak meg, a sebesültek száma 80 ezer, s elvesztettek 350 ágyút. A Mazúri-tavak mérlege: 70 ezer halott, s 150 ágyú került a németek kezére.
30. Néhány adat az igényekhez: az orosz ipar 35 ezer ágyúgolyót termelt havonta, jöllehet a front szükséglete napi 45 ezer volt. A fegyvergyárak évi 700 ezer darab puskát termeltek, holott havonta 200 ezer db tönkrement, s pótlásáról kellett gondoskodni. Venner: id. mű 46.
31. Oroszországban 1915 nyarán létrejött a Putyilov csoport, mely a legjelentősebb hadimegrendeléseket kapta a kormánytól. Ez a csoport 1915. július 22-én kötött egyezményt a francia Schneider-Creusot csoporttal az ellátás segítésére. 1915 októberében pedig Párizs havi 125 millió frankos hitelt szavazott meg Oroszországnak a kamatok fizetésére, valamint francia hadianyag vásárlására. Lásd Krupina, T.D.: La Russie, la France et les rapports économique-militaires entre les Alliés au cours de la

- première guerre mondiale. In: La Russie et l'Europe, XVIe-XXe siècles. Paris-Moscou, 1970. 131-134.
32. Az orosz delegáció vezetője, Rusin 207 pontban fogalmazta meg az orosz hadsereg szükségleteit. A szövetségesek azonban ezt túlzónak találták, s csak a szükségletek egy részét tudták vállalni. Így pl. a puská rendelést, 1,1 millió darab, 3 milliárd tölténnyel, kielégítették. Ennek ellenére a municióhiány visszatérő jelenség volt a háború során. Az antant hatalmak s így Oroszország helyzetét jól érzékelteti egy orosz ezredes 1916-ban: „Franciaország emberhiányban szenved, Angliánál a bátorság hiányzik, Oroszországban pedig az anyagi eszközök.”
33. A témához lásd: Galántai: id. mű 251-253., 259-260.; Mourin, Maxim : Les relations franco-soviétiques, 1917-1967. Payot. Paris, 1967. 14.; Pedroncini, Guy: Les négociations secrètes pendant la grande guerre. Flammarion. Paris, 1969. 49-53. Szolovjov, O.F.: Za liniej frontov (1914-1917). Novaja i Novejszaja Isztorija 1986/2.127-144.
34. Szolovjov: id. mű 140.
35. Szolovjov: id. mű 134-135. Lásd még: Bonnin,G.: Les Bolcheviques et l'argent allemand pendant la première guerre mondiale. Revue historique. 1965. 121-127.
36. Erről tanúskodik A.A.Bruszilov visszaemlékezése (A cár árnyékában. Budapest, 1986. 48-49.). A tábornokot 1912 májusában nevezték ki a varsói katonai körzet parancsnokának helyettesévé, s a város legfelső hivatali apparátusa furcsa benyomást tett rá. Főnökéről, Szkalon főhadsegédről azt jegyzi meg, hogy „német a csontja velejéig”, s akinek véleménye szerint „Oroszországnak elszakíthatatlan barátságban kell lennie Németországgal”, mert „Németország hivatott diktálni Oroszországnak”. Majd így folytatja a jellemzést: „Ennek megfelelően nagy barátságban állt a németekkel, különösen Brück báróval, a varsói német főkonzullal, aki előtt, mint többektől hallottam, semmi titka nem volt. Brück báró nagy német hazafi, egyben raffinált, okos diplomata volt.” Az igazgatási apparátusról pedig ezek voltak Bruszilov benyomásai: „Mindenütt németek voltak az élen: a főkormányzó Szkalon, a felesége Korff bárónő, a kormányzó az asszony rokona, Korff báró, a főkormányzó helyettese Essen, a csendőrök főnöke Utthof, az állami bank igazgatója Tiesenhausen báró, a postahivatal főnöke Tiesdel, a rendőrfőnök Meyer, a város polgármestere Miller, a főügyész Hesse, az ellenőrző hivatal főnöke von Minzlow, az alkormányzó Gresser, a bírósági ügyész Leiwin, a törzstisztek a kormányzó mellett Egelstrom és Fechtner, a vizsztulai vasút főnöke, Hesket és így tovább. Válogatott csokor! Engem az eltávozott Herschelmann helyére neveztek ki, és mint afféle éles disszonancia hatottam a nevemmel. Viszont utánam rögtön Rausch von Traubenberg báró került a helyemre.”
37. Paléologue: id. mű 359.
38. A magyarázatot Gürkó tábornok, vezérkari főnök adta meg, aki szerint egy nagyobb támadásnak az a feltétele, hogy kiképezzenek és felszereljenek 60 új orosz hadosztályt.
39. Mourin: id. mű 24.
40. A februári forradalomnak az antantra gyakorolt hatását illetően az 1980-as években készült feldolgozásokban két egymásnak ellentmondó vélemény található. Michael Jabara Carley szerint (Revolution and Intervention. The French Government and the Russian Civil War 1917-1919. McGill-Queen's University Press. Kingston and Montreal, 1983. 4.) a cári rezsim összeomlása nem okozott meglepetést a nyugati szövetségeseknek, míg Kalervo Hovi (Cordon sanitaire or barrière de l'est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917-1919. Annales Universitatis Turkuensis tom. 135. Turku, 1975. 46.) éppen a meglepetést hangsúlyozza, hozzátéve, hogy a gazdasági és politikai válság természetesen ismert volt, csak maga a forradalom jött túl gyorsan. A rossz helyzetértékelést bizonyítja az, hogy a franciák nem sokkal a forradalom kitörése előtt (február 14-én) kötöttek

- egyezményt a cárizmussal arról, hogy az oroszok támogatják a franciák követeléseit Németországgal szemben, ennek fejében Párizs támogatta az oroszokat abban, hogy a lengyelek és Ausztria irányában, tehát a nyugati határokat illetően Oroszország a maga belátása szerint dönthessen.
41. Hovi: id. mű 47.; Dolmányos István (szerk.): A nagy forradalom krónikája. Budapest, 1967. 97–98.
 42. Április elején Miljukov ezt nyíltan meg is mondta Paléologue-nak. Janin tábornok – a francia katonai misszió vezetője – jelentése is ezt erősítette meg. Lásd: Paléologue: id. mű 429–430; Carley: id. mű 6.
 43. Hogenhuis-Séliverstoff, Anne: Les relations franco-soviétiques 1917–1924. Publications de la Sorbonne. Paris, 1981. 17.
 44. 1917 áprilisában a Nivelle offenzíva kudarcba fulladt, májusban pedig lázadás robbant ki a francia hadseregben az értelmetlen támadások és a nagy vérveszteségek miatt, s ez körülbelül 30-40 ezer katonát érintett.
 45. Robien, Louis de: Journal d'un diplomate en Russie 1917–1918. Albin Michel. Paris, 1967. 25–26.
 46. Diktátorjelöltként több személy neve is felmerült: Gucskov, Kornyilov, Bruszilov, Kolcsak. Mint ismeretes, a diktatúra megteremtésével Kornyilov próbálkozott, sikertelenül. Az antant szerepéről a Kornyilov-féle államcsínykísérletben a szakirodalom ellentmondásosan ír. Seliverstoff és Carley egyaránt elismeri, hogy az antant Kornyilov sikerében reménykedett (Lásd Seliverstoff: id. mű 22.; Carley: id. mű 14.), de Seliverstoff szerint arra nincsen bizonyíték, hogy anyagi eszközökkel is támogatta volna. Csak azt említi, hogy szovjet szerzők a szövetséges bankok anyagi támogatásáról írnak. Carley az új petrográdi francia nagykövet, Joseph Noulens szeptember 10-i levelére hivatkozik, melyben a katonai misszió vezetőjének azt az instrukciót küldte, hogy ne avatkozzon be a konfliktusba. Ezzel szemben I. B. Berhin azt írja, hogy Kornyilov támogatásában orosz egyenruhába öltözött angol és francia tisztek vettek részt (Isztorija SzSzSzR. Moszkva, 1987. 32.). Dolmányos István könyve (A Szovjetunió története. Budapest, 1971. 137.) és a Szamszonov szerkesztette „A Szovjetunió története” című munka viszont (A Szovjetunió története. Budapest–Moszkva, 1980. II.33.) csak angol részvételtől ír. A nyugati és az orosz nyelvű szakirodalom azonban a következőben megegyezik: angol és francia kormánykörök abban egyet értek, hogy oroszországi képviselőik törekedjenek Kornyilov és Kerenszkij kibékítésére Oroszország és a szövetségesek érdekében.
 47. Archives du Ministère de la Guerre (továbbiakban AMG) 7 N 812 C/2454 D/4. 1 mars 1918; Lengyel István: Forradalom és diplomácia. Budapest, 1987. 19.
 48. Ez azonban nem volt könnyű feladat, éppen a hivatalos kapcsolatok hiánya miatt, panaszkodott Niessel tábornok, a francia katonai misszió vezetője. AMG 4 N 40 No 165–168. Petrograde, 30 janvier 1918. A tábornok azonban azt is megjegyezte, hogy az elismerés sem jelent garanciát a különbéke megakadályozására.
 49. A francia dokumentumok a burzsoázia gyűlöletét emelik ki Lenin, illetve Trockijjal kapcsolatban s azt, hogy társadalmi forradalom megvalósulását várják az egész világon. Lásd: Bradley, J.N.: France, Lenin and the Bolsheviks in 1917–1918. The English Historical Review, october 1971. 783–789.; AMG 4 N 40 État moral de la Russie No 6.
 50. Masson, Philippe: La marine française et la mer Noire (1918–1920), Publication de la Sorbonne. Paris, 1982. 18.; Carley: id. mű 56.; Séliverstoff: id. mű 62.
 51. Gromiko, A.A. – Ponomarjov, B.N. (szerk.): Isztorija vnesnejjjej politiki SzSzSzR, tom.I. 1917–1945. Moszkva, 1976. 72.; Berhin: id. mű 95.
 52. Ennek az egyezménynek többféle kommentárja van. Általában a szovjethatalom megdöntésének illetve Oroszország felosztásának dokumentumaként tartják szá-

mon, főleg a szovjet szakirodalomban. /Lásd: Szamszonov (szerk.): id. mű II. kötet 75.; Berhin: id. mű 71.; Gromiko, A.A.–Ponomarjov, B.N. (szerk.): Isztorija vnesnej politiki SzSzsZR tom I. 1917–1945. Moszkva, 1976. 72. Vaszjukov, V.Sz.: Predüsztorija intervencii (fevral 1917–mart 1918) Moszkva 1968. 246–247./ W. H. Chamberlin szerint viszont a területi felosztás a háború előtti francia és brit befektetési régiókkal egyezik meg. Az angol zónába ugyanis a kozák területek, a Kaukázus térségei, Örményország, Grúzia és Kurdisztán került, míg a franciák Besszarábiát, Ukrajnát és a Krim-félszigetet kapták meg. R.H.Ullmann ugyanakkor úgy vélekedik, hogy a katonai akció szféráinak felel meg a felosztás (lásd: id. mű Carley: 204.). Masson azonban azt hangsúlyozza, hogy nem a szovjethatalom megdöntéséről van szó. Ez a szerződés alkalmi jelleget ölt, s az Oroszország feletti aggodalmat fejezi ki. „Egyszerűen az a célja, hogy koordinálja azon elemek harcát, akik megmaradtak német ellenesnek, úgy mint Kalegyin kozákjai, Alekszejev önkéntesei a Kubánban, és az, hogy jelentős gazdasági érdekeket óvjon, melynek nagy része, legalábbis ami Franciaországot illeti, Ukrajnában koncentrálódik. Angol szempontból arról is szó van, hogy védje India határait, valamint Perzsia, Mezopotámia olajmezőit egy esetleges török támadással szemben Bakuból kiindulva a Kaszpi tengeren át.” (Masson: id. mű 17.) A szerződés valóban elvisel minden interpretációt. 1917 decemberében azonban Franciaországnak és Angliának nem a szovjethatalom megdöntése volt a legfőbb gondja, hanem Németország legyőzése, illetve a német terjeszkedés megakadályozása Oroszországban. Az egyezmény érvénye azért Dél-Oroszországra terjed ki, mert a gazdasági érdekek idekötötték az angolokat és a franciákat, s a XIX. század gondolkodásmódjához hozzátartozott az, hogy azon országokat, melyek a magántulajdont megkérdőjelezték, akár katonai fenyegetéssel is megpróbálták jobb belátásra bírni. De a stratégiai érdekek is a régióhoz kötötték a két országot, mert itt volt remény arra, hogy a keleti frontot helyreállítsák. A németek elleni harcra szánt erők azonban egyben szovjetellenesek is voltak, s a későbbiek során ez erősödött fel. A szerződés is a későbbi események tükrében válik szovjetellenes dokumentummá.

53. A témához lásd: Masson: id. mű 19–20.; Gromiko–Ponomarjov: id. mű 72–73.; Moszkovcsenko–Antjuhina, V.I.: SzSzsZR i Francija. Szovjetszko-francuzkije otnoscsenyije v 1917–1967. Moszkva, 1967. 5.; Carrère d'Encausse, Hélène: Lénine – La révolution et le pouvoir. Flammarion. Paris, 1979. 104.
54. Carley: id. mű 57–60.; Carrère d'Encausse: id. mű 103.; H.Carrère d'Encausse: Une révolution, une victoire. L'Union soviétique de Lénine à Staline 1917–1953. Ed. Richelieu. Paris, 1972. 97.
55. 1918. március 21-i táviratában Grenard moszkvai francia főkonzul arról tudósította a Legfelső Haditanácsot, hogy Trockij a francia katonai misszió közreműködését kérte az orosz hadsereg újjászervezéséhez. A hadügyi népbiztos 34 francia tisztet kért a kiképzési feladatokhoz. Trockij egy 300-500 ezer fős hadsereg létrehozását tervezte, s a franciák mellett az amerikaiak és az angolok közreműködését is számításba vette. AMG 4 N 41 d/2. No 4553. AMG 4 N 41 d/2 No 4596. AMG 4 N 41 d/2 No 4624, Moscou, 22 mars 1918. Lásd még Carley: id. mű 37.
56. AMG 4 N 40 Action de la France en Russie. Paris, 5 avril 1918.; Carley: id. mű 42.
57. Sadoul, Jacques: Notes sur la Révolution bolchévique, Octobre 1917–janvier 1919. Paris, 1971. 302–303.
58. Kapitányi rangban 1917 október elején érkezett Petrográdra Albert Thomas hadianyagellátással foglalkozó szocialista miniszter megbízásából. Az eredeti szakmáját illetően jogász Sadoul a francia katonai misszióval nem tért haza Franciaországba, hanem részt vett az orosz polgárháborúban mint a Vörös Hadsereg instruktora. Ezért 1919 novemberében szökés és az ellenséggel való összejárás miatt távollétében halálra ítélték, s csak 1925-ben kapott felmentést. Franciaországba való hazatérése után folytatta ügyvédi munkáját, s részt vett a kommunista mozgalomban.

59. A nyugati diplomáciai képviseltek 1918 február végén elhagyták Petrográdot, s Vologdában rendezkedtek be. Ez egy kisváros, de fontos vasúti csomópont a Murmansk, Szibéria, Petrográd és a Moszkva felé vezető úton.
60. Sadoul: id. mű 269.
61. Séliverstoff: id. mű 54.
62. Az Ideiglenes Kormány 1917. július 14-én a Masarykkal és Štefanikkal kötött egyezményben engedélyezte a cseh hadseregtest megszervezését.
63. Archives du Ministère des Affaires Étrangères (továbbiakban:MAE) Europe 1918–1940. Tchecoslovaquie vol.7. f.39. Moscou, 18 juin 1918. No 484–485.
64. A cseh kérdéshez lásd: Sadoul: id. mű 366–371.; Ádám Magda: A kisantant, 1920–1938. Kossuth Kiadó. Budapest, 1981. – A kisantant és Európa, 1920–1929. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989.; Benes, Dr. Eduard : Nemzetek forradalma. Bratislava–Pozsony, 1936.; Henryk Batowski: La France et l'Europe centrale pendant la première guerre mondiale. Prace Historyczne z. 85. Zasztyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego. 1988.; Mamatey, Victor S.–Luza, Radomir: La République tchécoslovaque 1918–1948. Paris, 1987.; Bradley, J.F.N.: La Légion tchécoslovaque en Russie 1914–1920. Paris, 1965.; Vergé, Colonel Arsène: Avec les Tchecoslovaques. Éditions René Guillon. Paris, 1926.; Majoros István: A csehszlovák légió, Párizs és az orosz polgárháború. Múltunk 1990/4.; Général Janin: Ma mission en Sibérie, 1918–1920. Payot. Paris, 1933.; Joffé, G.J.: Kolcsakovszkaja avanytura i ijo krah. Moszkva, 1983.
65. Carley: id. mű 66.; Mourin: id. mű 83.
66. Séliverstoff: id. mű 64–66.; Carley: id. mű 68–71.; Fischer, Louis: The Soviet in World Affairs, A History of the relations between the Soviet Union and the Rest of the World 1917–1929. Vintage Books. New York, 1951. 118–121.
67. 1919 február elején a Népbiztosok Tanácsa azt vizsgálta meg, hogy néhány országnak milyen a viszonya a bolsevizmushoz. Vorovszkij szerint Skandináviában Norvégia magatartása volt a legkedvezőbb. Litvinov arról számolt be, hogy Amerika őszintén tárgyalni akar velük. Az angolok szerint kettős játékot űznek, mert a bolsevikokkal való tárgyalások során szeretnék megtudni, hogy az amerikaiak eddig milyen eredményt értek el. A franciákról pedig úgy nyilatkozott, hogy a velük való kapcsolatteremtés hiábavalónak bizonyult. Lásd: MAE Europe 1918–1940, Russie vol.130. 13 février 1919. A stockholmi francia tengerészeti attasé jelentése a külügynek.
68. MAE Europe 1918–1940. Russie vol.130. Stockholm, 10 février 1919. No 260. Delavaud francia követ a kölesönökkal kapcsolatban Zinovjev nevét említi. Lásd még: Masson: id. mű 23., 27.
69. 1917-ben az ukrán iparba fektett külföldi tőke összege 419,2 millió rubel volt, s ebből a francia tőke 210,6 milliónyi rubbellel az első helyet foglalta el. A második helyen a belgák álltak 137,8 millió rubellel. Lásd: Kosyk, Wolodomyr: La politique de la France à l'égard de l'Ukraine, mars 1917–février 1918. Publication de la Sorbonne. Paris, 1981. 56.
70. A német veszély, térryerés problémájával számos francia dokumentum foglalkozik. MAE Guerre 1914–1918. vol.747. M-P1089. Irkoutsk, 1 février 1918. Situation en Sibérie, danger allemand. Henry Bourgeois jelentése a külügynek, melyben az osztrák-magyar és a német hadifoglyok nagy száma miatti veszélyre hívja fel a figyelmet. AMG 4 N 41 dossier 1. Ez a dokumentum az oroszországi nyersanyagokat vizsgálja meg abból a szempontból, hogy Németország mit és hogyan használhat fel.
71. A kifejezést Clemenceau és Foch használta a Legfelső Haditanács 1918 november elsejei ülésén.

72. Lenin Összes Művei 37. kötet Budapest, 1980. 14., 396. 73. AMG 4 N 41 dossier 3. A külügyminisztériumnak írt táviratában Noulens egyetértett Lavergne elképzelésével, s csak annyit tett hozzá, hogy a Baltikum irányából is szükséges a szövetséges beavatkozás. MAE Europe 1918–1940. Russie vol. 876. Arkhangel, 23 octobre 1918. No 910.
74. 1918 szeptember végén az orosz operatív erők számát 230 ezer főre becsüli. Ehhez azonban hozzáveszi a 300 ezer fős tartalékokat, s azt a tényt, hogy a 18 és 40 év közötti korosztály rendszeres kiképzést kap. Hivatkozik Lenin október 2-i bejelentésére is, miszerint a hadsereg létszámát 1 millió főre akarják emelni, sőt ha kell, 3 millióra.
75. AMG 4 N 46 C/50 dossier 2. No 12.457 BS/3.
76. AMG 4 N 47 C/53 dossier 1/1 No 13.530 BS/3.
77. Bernachot, Jean: Les armées françaises en Orient après l'armistice de 1918, tome II. L'Armée du Danube. L'Armée française d'Orient 28 octobre 1918–25 janvier 1920. Paris, 1970. 65.; Ormos Mária: Az ukrajnai francia intervencióról és hatásairól Közép-Európában, 1918 október – 1919 április. Történelmi Szemle 1977/3–4. 404–405.; Masson: id. mű 7., 27–28.
78. Masson: id. mű Annexe No 1.
79. Masson: id. mű 94–98.
80. Amet admirális parancsnoksága alatt a második hajóraj 6 páncélosból, 3 cirkáló páncélosból, 2 ágyúnaszádból, 7 torpedónaszádból állt, s rendelkezett a dunai flottilával, valamint a keleti bázisok tengeri hadosztályával. E látszólag jelentős erő akcióképességét azonban korlátozta, hogy a Fekete-tengeren még sok volt az akna, a francia flotta hajói a merülések miatt nem tudtak bemenni az Azovi-tengerre, s krimi kikötőkben sem tudtak partközelségbe jutni.
81. A Dél-Oroszországban működő táviró és rádiótelegráf vonalakat az állandó zavarás miatt nemigen lehetett használni. Szaloniki–Konstantinápoly–Bukarest között az információáramlást egy torpedónaszáddal oldották meg, ez azonban jelentős idővesztéssel járt.
82. A fehérek úgy vélték, hogy a franciák a marne-i győzelem miatt, mely szerintük orosz segítséggel jött létre, elkötelezettek Oroszország iránt, ezért mindent a franciáktól vártak.
83. Nem tudtak az Ukrajnában bekövetkezett változásokról, arról, hogy Szkoropadszkijt a kijevi direktórium váltotta fel. Hiányosak voltak az ismereteik Krasznoj és Gyenyikin viszonyáról is.
84. Az egyezményben a zónahatárokat nem húzták meg pontosan, ezért 1919. április 4-én a Quai d'Orsay-n tisztázták a félreértéseket. A franciák és az angolok között Kercs és a Don torkolata lett a zónahatár.
85. Gyorsuló infláció, szénhiány, ellátási gondok (Ogyesszában a franciáknak körülbelül 1 millió embert kellett volna élelmezniük), s a munkanélküliek a bolsevikokat erősítették. Az orosz társadalom egyre ellenségesebb lett a franciákkal: hiúságukat sértette a román és görög erők részvétele az intervencióban (a román részvétel ára Besszarábia elvesztése volt, a görög jelenlétet pedig azért találták megalázőnak, mert Görögországot az oroszok hozták létre). A katonai helyzet súlyosbodását az jellemezte, hogy a Donyec-medence a bolsevikok kezébe került, s a Vörös Hadsereg megkezdte a francia zóna felszámolását. Lásd: Masson: id. mű 137., 160.; Bernachot: id. mű Annexe No V.; Documents diplomatiques suisses 1848–1945. volume 7/1. 1918–1920. Benteli Verlag. Bern, 1979. 112. sz. dok.
86. Ogyessza evakuálását 1919. április 3-án kezdték meg (6-án be is fejeződött), Szevasztopol pedig április 28-án hagyták el.

87. Az okok között említhető a környezet, az ellenfél nem kellő ismerete, a katonai eszközök hiánya, a szövetséges és a szovjetellenes erő összehangolatlan tevékenysége, valamint az, hogy a katonák, a tengerészek megtagadták a parancsot, mivel a vállalkozást értelmetlennek tartották. Arra hivatkoztak, hogy négy év háború után elégük van a harcból, az antant pedig nincs háborús viszonyban a bolsevikokkal. Ezt a hangulatot a jól működő s a franciák által is elismert bolsevik propaganda is erősítette.
88. A kudarc miatt a franciákkal szembeni gyűlölet odáig ment, hogy Gyenyikin környezetében a francia tiszteknek civilbe kellett öltözni.
89. Duroscelle a cordon sanitaire elnevezést Pichonnak tulajdonítja, míg Masson Clemenceau-nak.
90. Lásd: Majoros István: Franciaország szibériai politikája párizsi levéltári források tükrében (1918–1920). Századok 1990/3–4. sz. 383–422.
91. Az orosz belső helyzet megszilárdítása érdekében az antant külső, elsősorban japán katonai beavatkozást fontolgatott.
92. AMG 4 N 47 C/53 dossier 2/II. 20 juillet 1918. Le gouvernement américain et l'intervention.
93. Clemenceau ezt 1919 végére várta. AMG 7 N 1555 No 6391 BS/3. Paris, 28 juin 1919.
94. Az admirálist Oroszország ideiglenes kormánya vezetőjének ismerték el, Gyenyikin, illetve Jugyenic is hasonlóképpen cselekedett.
95. Ezen kívül: 350 lett, ezer jugoszláv, 4-5 ezer román. A szakirodalom és a dokumentumok ellentmondanak egymásnak a számokat illetően. Van, aki 8500 szerbről ír, 9 és 15 ezer közötti létszámra teszi a lengyelek számát. Lásd: MAE Europe 1918–1940. Russie 818. Tchèques en Sibérie. Arkhangel, 16 juin 1919. AMG 7 N 1555 Omsk, 7 février 1919. AMG 7 N 812 Armée sibérienne: ebben 7.500 amerikai, 4.000 kanadai, 1150 angol, 500 francia és 500 olasz szerepel. Mourin: id. mű 94.; Benès: id. mű III.köt. 60.
96. AMG 6 N 233 Paris, 22 juillet 1920.
97. Hanotaux, Gabriel: Carnets, 1907–1925, publiés par Georges Dethan. Éditions A. Pedone. Paris, 1982. 221.
98. Lásd: Fischer, Fritz: Les buts de guerre de l'Allemagne impériale, 1914–1918. Paris, 1970.
99. Lásd: Debyser, Félix: Genèse de l'expédition de Sibérie. D'après les documents diplomatiques américains. Revue d'histoire de la guerre mondiale 1934 No 1.
100. A francia nagykövet, Noulens október 15-én távozott. A szövetségesek a félhivatalos kapcsolatokat biztosító személyeket is visszahívták: az amerikaiak Robbinst; az angol Lockhardtot a bolsevikok utasították ki, mivel részt vett az eszerek 1918-as nyári lázadásában. Sadoul kapitány pedig, mint már említettük, Oroszországban maradt (lásd az 58.sz. lábjegyzetet).
101. Litvinovot Londonból utasították ki, Berzin Svájcot, Vorovszkij Stockholmot, Szuric Koppenhágát hagyta el.
102. Az amerikai azt javasolta, hogy a cári adósságokat az orosz kormányok osszák fel egymás között.
103. Az új balti államokat a nyugati hatalmak is ösztönözték arra, hogy hagyjanak fel ellenséges magatartásukkal s lépjenek kapcsolatba a szovjet rezsimmel. Így 1920. február 2-án Észtországgal kötöttek kereskedelmi és békeszerződést. Lettországgal augusztus 11-én, Finnországgal pedig október 14-én írták alá a békeszerződést.

104. Leninnek Lengyelországgal kapcsolatban az volt a véleménye, hogy a szovjet rendszer szempontjából nincs különösebb jelentősége sem a lengyel függetlenségnek, sem a lengyel belső berendezkedésnek. Hosszabb távon ugyanis Moszkva számíthat majd Németországra a lengyel kérdés megoldásában, mivel Berlin a lengyelek erősödését minden bizonnyal nem fogja jó szemmel nézni. AMG 7 N 3130 dossier 1. Le bolchevisme et sa situation dans les pays étrangers. 18 octobre 1920.
105. 1921. május 6-án Németországgal kötöttek kereskedelmi szerződést, szeptember elején a norvégokkal, decemberben pedig Ausztriával és Olaszországgal.
106. Kennan, G.F.: La Russie soviétique et l'Occident. Quarante années d'histoire. Calmann-Lévy. Paris, 1962. 178–179.

ISTVÁN MAJOROS:

Russia and the System of International Relations (1917–1922)

The study explores the role of a changing Russia within the context of a transforming system of international relations. The power system of the era preceding the First World War had collapsed, and a short-term and a long-term change began to evolve in the history of international relations. In this period Russia is an active initiator and a passive endurer of events at the same time.

The author gives a theoretical introduction, in which he summarizes the characteristics of international relations on the basis of the results of the French Raymond Aron and the American Morton A. Kaplan. He describes the main features of the homogenous and heterogenous systems, and the most important characteristics of the so-called European balance system. A short-term and a long-term mobility in the history of international relations can be observed. The previous is aimed at the collapse of balance and the establishment of an empire, in the latter case the club of great powers seeks to keep up the balance through various use of power politics. The 19th century can be characterised by multipolarity and homogeneity. However, multipolarity changed into a latent bipolarity with the creation of the Entente Cordiale and the Triple Alliance. In this system Russia was a great power of the Entente with the task of counterbalancing Germany.

The international situation of czarist Russia in the First World War was predestinated by her being a member of the Entente. Two factors endangered her role: a/ she had to face serious supply problems; b/ from the very beginning of the war she was the target of constant peace-feelers from the Triple Alliance. The continuation of the war moved Russia towards collapse, and created a yearning for peace. With the bolsheviks coming to power Russia was able to make peace and withdraw from the war. In this way the pre-war balance of power disappeared, although Russia's counterbalancing influence was badly needed during and after the war as well. In addition the bolsheviks undermined homogeneity and Moscow became a factor of heterogeneity in the new European system. However, all hetero-

geneous systems tend towards becoming a homogeneous one. This means that the bolsheviks aimed at creating a new homogeneous world system based on world revolution, while the earlier allies aspired to restore the homogeneity on the basis of civilian society and political system. The attitude of great powers, the earlier allies towards Russia is different. France was the most hostile towards the new regime and she made all efforts to overthrow the bolshevik rule. Her goal was the creation of a pro-Entente government and the restoration of the pre-war French-Russian alliance. The greater part of this study seeks to describe the intervention against the Soviet government. The mutiny of the Czecho-slovakian Legion and manipulations aimed at concentrating the Russian anti-soviet forces around them are also dealt with. The author includes the history of the French intervention in Southern Russia and the hopes associated with the achievements of Koltchak in Siberia. He also explains why bolshevism had no alternative in Russia and why it was impossible to overthrow them during the civil war. In the conclusion he describes how the foreign policy situation of the Soviets improved and how Moscow managed to break out of isolation. After Rapallo Soviet foreign policy returned to conventional diplomacy. However international relations did not become homogeneous, because in her ambitions Moscow still remained a factor of heterogeneity.

The author based his work on French archival sources.

ISTVÁN MAJOROS

Rußland und das System der internationalen Beziehungen
(1917–1922)

Die Studie untersucht die Lage und Rolle des in Änderung begriffenen Rußlands im Rahmen des sich ebenfalls verändernden Systems der internationalen Beziehungen. Für den außenpolitischen Rahmen ist kennzeichnend, daß das Machtsystem der Jahrzehnte vor dem ersten Weltkrieg zerfiel und ein neuer kurz- und langfristiger Trend in der Geschichte der internationalen Beziehungen entstand, in dem Rußland in der oben angegebenen Zeitspanne eine passive und zugleich eine aktive Rolle zufiel.

Der Autor beginnt die Studie mit einer theoretischen Einleitung, wo er nach dem französischen Raymond Aron und dem amerikanischen Mortan A. Kaplan die Merkmale der Systeme innerhalb der Geschichte der internationalen Beziehungen zusammenfaßt. Es werden die Hauptcharakteristika der homogenen und heterogenen Systeme sowie die für das System des sog. europäischen Gleichgewichts typischen Merkmale bekanntgegeben. Es wird hervorgehoben, daß die Geschichte der internationalen Beziehungen lang- und kurzfristig betrachtet werden kann. Ersteres richtet sich auf den Umsturz des Gleichgewichtes und auf das Zustandebringen eines Reiches, beim zweiten sichert der klub der Großmädite mit Hilfe unterschiedlicher Machtkombinationen die Aufrechterhaltung des Gleichgewichtes. Das 19. Jahr-

hundert kennzeichnen die Multipolarität und die Homogenität. Die Multipolarität verwandelte sich in eine latente Bipolarität, sobald die Entente und das Dreierbündnis ins Leben gerufen wurden. Rußland hatte in diesem System die Rolle inne, als eine Großmacht der Entente Deutschland das Gegengewicht zu halten.

Die internationale Lage des Zarenreiches wurde auch während des ersten Weltkrieges durch seine Teilnahme an der Entente bestimmt. Diese Rolle wurde durch zwei Aspekte gefährdet: a, Rußland hatte ernsthafte Probleme mit der Versorgung; b, von Anfang an war Rußland im Krieg die Zielscheibe der Sonderfriedenbestrebungen. Die Verzögerung des Krieges brachte Rußland an die Nähe des Zusammenfalls was wiederum den Friedenswunsch verstärkte. Als die Bolschewiken an die Macht kamen, ging der Friedensstrom in Erfüllung, Rußland schied aus dem Krieg aus. Dies zerstörte die Machtverhältnisse aus der Zeit vor 1914, obwohl die Ausgleichsrolle Rußlands sowohl während des Krieges als auch danach nötig war. Der Sieg der Bolschewiken hob auch die Homogenität auf, Moskau wurde ein Faktor der Heterogenität innerhalb des neuen europäischen Machtsystems. Jede heterogene Ordnung nimmt die Richtung zur Homogenität ein. Das heißt, die Bolschewiken wollten ein neues, auf der Weltrevolution basierendes homogenes System verwirklichen, die ehemaligen Verbündeten strebten dagegen nach der Wiederherstellung der Homogenität auf der Basis der bürgerlichen Gesellschaftsordnung. Die Interessen der Großmächte bezüglich Rußlands gingen aber auseinander. Am feindlichsten gesinnt war Frankreich dem neuen Regime gegenüber, es trachtete danach, die Macht der Bolschewiken zu stürzen. Sein Ziel war, einem ententefreundlichen Regime zur Regierung zu verhelfen sowie die Restauration des Bündnisses zwischen Frankreich und Rußland aus der Zeit vor dem Krieg. Der Großteil der Studie befaßt sich mit dem Krieg. Der Großteil der Studie befaßt sich mit der Darstellung der Intervention gegen die Sowjetmacht. Es wird der Aufstand in der tschechoslowakischen Legion geschildert und wie man die Sowjetgegner aus Rußland um die Tschechen gruppieren wollte. Der Autor geht auch auf die französische Intervention in Südrußland ein und ferner stellt er auch die an die Tätigkeit von Kolttschak in Sibirien geknüpften Hoffnungen dar. Außerdem wird noch erörtert, warum der Bolschewismus keine Alternative hatte und aus welchen Gründen er während des Bürgerkrieges nicht gestürzt werden konnte. Schließlich wird gezeigt, wie sich die außenpolitische Lage der Sowjetmacht verbessert hatte und wann Moskau aus der Isolation herauskam. Die Studie stellt fest, daß die sowjetische Diplomatie nach Rapallo zur traditionellen Diplomatie zurückkehrte. Die internationalen Beziehungen wurden aber nicht homogen, denn Moskau blieb in seinen Zielen weiterhin ein Faktor der Heterogenität. Die Arbeit des Verfassers basiert auf französischem Archivmaterial.